

МИХАЙЛО ЖУК.

Тільки встати.

„Я знаю, з лицем, що звічене
зненавистю, ти будеш казати, як то-
бі було гадко бачити моє кохання,
коли твоє кохання до мене застигло“.

„Юліян і Мадала“.
Шеллі.

З давно минулого сниться мені картинка мого дитинства...

Глибоке—глибоке небо... Блідий серп місяця різко виділяється на темному тлі, безліч зірок і скажений холод—така січнева ніч. На ріці, біля полонки, постоє білизну жінка. Одноманітні гукки правника різкі, як світло місяця, як холод. За річкою довге і темне пасмо—плавні, а за ними де-не-де блимають вогники серед німецьких кольоній.—Такий правий берег, а лівий ще похмурний—ший, ще менше видно: скелі, скелі і скелі... По тих скелях, то збігаючи в долину, то видряпавшись на самий шпиль, розкидані хатки, де також здригається світло по вікнах. І видається, тої якесь військо насипало перепону, засіло за неї і, чекаючи на ворога, мовчить. Тихо, тихо... іноді від морозу лусне лід, по цільній ріці тоді застогне, озветься темне пасмо плавні, покотиться скелями луна, мов філі, і змовкне.

Ляп, ляп, ляп!—відраховує правник.

Сніг якось фантастично рефлексує від місяця; грають міліонами роскішні пятачки на чудових шатах зима; навколо ж місяця—здоровезне світлине колесо і рухається, мов живе. Невже є які інші світи, крім цього? Невже є ті голосливі, рухливі міста, ті великі скорботи і болі, ті пориви творчої сили? Ні, тут так порожньо, так сумно і самотно, що така думка видається химерою. Світ помер... Чуєш?

Ляп, ляп, ляп!

Се вбиває хтось останній, хтось непомітний,—се він вбиває цвяхи у домовину.—

Ляп, ляп, ляп!

А кісточка в пальцях ломе до божевілля, а в голові туман утомі і сну, а полонка визирає страшно, наче „чоловічок“ безпробітної безодні.

— Горпино! Горпино!—стиха гукає голос.—Немає... Певне з річки ще не прийшла—балакає далі.

— Бабуню, ви спите? А мені страшно сидіти самому... так тихо-тихо... Я боюсь...

— Зараз, дитино, мама з річки прийде, постелить тобі на печі люлі...

— А-а!—стогне стара й темна купа біля стінки рухаєт ся, видно обертаючись на другий бік.

— Бабуню! А чого той місяць до мене лізе?

— Який місяць?

— А он на долівці.

— А то він світить крізь вікно.

— А чому, бабуню, він спершу не світив крізь вікно? А коли ви заснули—стрибнув з вікна на долівку, а по долівці даліше й даліше, аж до мене, до лави... Я вже й так у куточку сиджу... Я ж його не займаю!.. Бабуню, ви спите?

— Ні, дитино!

— Я до вас піду?

— Йди.

І з лави, з темного кутка, наче водяник з тьмяного дна, зістрибує хлопчина; йде, але на хвилину спиняєт ся в тому місці, де на підлозі відбиваєт ся вікно. Він пробує ногою наступити на перехрест рами, але тінь все зверху ноги; тоді він пробує совати ногою назад і вперед: його цікавить, як темна смужка бігає по нозі. Знову не чуючи ніякого голосу—лякаєт ся.

— Бабуню, ви спите?

— Ні!

— Я піду до вас...

— Йди... А-а!—знову стогне стара.

— Чому ви так часто стогнете, бабуню?

— Болить мені дуже... А-а! Боже мій, Боже!

— А де я коло вас сяду?—питає хлопчина, находячи до хворої.

— Сідай у ногах, та не товчись дуже.

Хлопчина йде до бабуні, сідає на ліжко, мовчить хвилину, але не чуючи голосу—йому стає знову страшно.

— Я ж не товчусь бабуню... А чому ви свічки не засвітите?—питає він, беручи в руку свічку, що лежала на ослоні біля ніг.

— Не треба, у хаті і так видно.

— А з чого ся свічка зроблена?

— Не знаю.

— А можна її їсти?

— Ні.

— Чому?

— Бо помреш.

Настає мовчанка. Крізь вікно тихо, разом з місячним промінням, вступає біла постава. Великі рожево-зеленкові крила зігнули ся під стелею і лягають на долівку аж до ліжка. „Се янгол—думає хлопчина,—про якого мені оповідала бабуня, святий янгол!“ На грудях його лищить ся і міняєть ся ріжними кольорами невеличкий хрест. Він ласкаво усміхаєть ся і рукою запрошує до себе хлопчину. Хлопчина боїть ся і не може одвести зору од явища; по хвилині, так же тихо, закликаючи з собою хлопчину,—янгол зникає.

— Бабуню, був янгол... з хрестом... і мене кликав.

— Ні, дитино, се тобі увижаєть ся. В хаті немає нікого... а що з хрестом помру я мабуть скоро,—додає вона я якимсь щастем у голосі.

Знову тихо, але по хвилі хлопчина починає хліпати, а потім плаче.

— Чого се ти плачеш?

— Свічку їв—ледве вимовляє він крізь сльози,—зараз покуштував.

— Ну?

— І помру...—Тут починає плакати ще більше.

Чути як відчиняють ся сінешні двері і хтось входить до кухні; пораять ся там хвилинку, а далій, хухаючи в руки, вступає до кімнати.

— Цить! От і мама прийшла... Цить, не плач!

— А чого він, мамо, плаче?

Стара переповідає, як воно стало ся.

— Ходім краще спати!—прослухавши каже мама.—А то ще тебе грубку напалити: холодно на дворі, то і в хаті не помилює.

Хлопчина, хліпаючи, йде за мамою в кухню.

— А-а!—стогне стара.—Боже мій, Боже!.. Ти, Горпино, не палила б сьогодні грубки: вже пізно, а тобі о шостій на фабрику. А-а! Лишенько моє.

— Треба, бо дуже холодно—відповідає голос вже з кухні.

Тихо. Певне заснули і стара і хлопчина; в снігах кілька куліб соломи і задіана ключка, якою смивають солому з стіжка. Перед грубкою сидить темна постава жінки і пхає туди солому; по рукам видно, що змучена дуже. Вороже, червоне світло бігає зайчиками по цілх снігах. Видно, що жінка починає засипати... 'От вже цілий корпус схиляєть ся на куль, що лежить поруч. А грубка ємієть ся яснійше і яснійше. Вже стає видно і ляду на горище і

паутинне по кутках. Білі стіни ясніють, ніби здивовано розплющуючи очі, а грубка вже починає лизати куль, який лежить біля жінки. Дим, ніби переляканий, лазить по стелі, спускається по стінах і віяк не знайде місця, куди б можна сховати ся. Фігура жінки не рухається сл, тільки груди дахають важко, та напів откриті уста малюють на лиці утому, утому страшно, що обертає чоловіка у камінь. А грубка сміється і ненажерливим язиком чипляє спідницю...

Така картина з мого минулого, страшний сон життя. Я й досі не знаю, як вона прокинула ся в щору і дала собі раду з вогнем... Краще буду викликати інші картини, картини літа, минулого щастя і мрій.

Неможлива спека; небо безхмарне і безбарвно нависло над землею: зовсім немає тої глибини, що так приваблює очі весною; рослини опали, забруджені пилом... У хаті позанавішувано вікна старими ватинними ковдрами, які дають фантастичні плями — темні грудочки вати і світлі місця, де просвічує матерія. Я лежу на підлозі і дахаю приємною прохолодою; у моїй голові снують ся мрії, багато мрій. Тільки встати і піти, а там все можна виконати в одну хвилину. Тільки встати.

Я не встаю.

Проходить година, більше, а я думаю багато, так багато і такими чарівними для себе картинами, що аж заплющую очі од задоволення і для того аби ясніше виступали мої думки. І вони виступають цілим натовпом, безшумні, як у ясному сонці ті маленькі мушки над головою людини. З самого малку я навчив ся мріяти, хоч вдача у мене була така, що я потрібував слухача, з яким би міг поділяти свої фантазії. Слухачів у мене не було... Були, правда, старші, але вони так заняті своєю працею, що їм ніколи слухати мене... І трапляло ся тільки так, що з ними я зустрічав ся на тому ґрунті, коли зроблю яку шкоду. Спрацьовані і біді люди дуже суворо карають дітей за кожну провинку... Збила ся шклянка, а шклянка се є частина того важкого недосипання і поту, які капля по каплі виснажують потрібні сили. І вибють за ту шклянку... Але як вибють, що після того я, малий, бажаю померти, шлю всі відомі мені проклони на їхні голови і жорстоко—в свою чергу—у мріях караю моїх мучителів. Се, звичайно, мало допомагає і тоді тихцем, зловивши kota або собаку, починаю їй дошкуляти. Побачуть випадково старші і крізь зуби злістю цідять:—„І де воно взяло ся—такий виродок. Сказано, як уродить ся біс, то хоч вибий увесь ліс; ліс буде лісом, а біс—бісом“. І на

доказ, що вибивають ліс—крутнуть знову добре за вухо, а коли запротестую, то так блиснуть гнівом очі, так простягнуть ся рука, що мимоволі тіло мое витискає жалісний крик.

— Я не буду!.. Я ніколи-ніколи не буду, голубонько!..

Таке було на протязі усього дитинства.

І зробив я тоді в середині власний куток; повигортував усе відтіля, що може збагатило б душу і утворило пізнійше цільну людину, а замість того понаносив туди всього непотрібного. Я зрозумів дуже вчасно, що тут можна робити все, аби воно не стало відомим тим, другим... Вигода от сього була мені ясна і я полюбив усе таємне. Досвід мене переконав, що виконувати що сь дуже трудно, а часто й і неможливо... Тому краще мріяти. У думках все дозволено і немає тут ні сорому, ні віку, ні фізичної сили. Звичайно, що в своїх мріях, коли ніхто мене не бачив, я фантазував так собі... Але переважно всі мої фантазії складалися з того, що я велит і що як кожний велит я не маю ні в чому перешкоди. Справедливости не треба, жалощів—тако ж непотрібно, хіба для власної насолоди. Тому—знову по більшості—усе було мною покривжене. „От сьогодні ти гарний хлопчина!“—казали мені дорослі, коли зверху я був улесливим, прислужливим, та без власної волі. І боячись бійки—я обминав свої дні так, щоб вони не будили людей проти мене. Там, де люде зовсім нічого не мають, їхні діти ростуть, як і кожна рослина... Відповідно погоді і її змінам вони пристосовують ся до життя; відповідно перешкодам—вони навчають ся їх обминати. А найгірше було мое становище—граніця між старцівством і міщанством. Тут уже люде мають щось своє, свою якусь власність, хоч воно і нагадує смітник, але прив'язує більше, як міцний ланцюг. В такому житю важний поганий фікус у обдрипаному вазоні, комода, що більше подібний до всього, як до комода. Кожна маленька ганчірка має кольоральну вагу. Нехай робить ся у світі, яка там хоче неправда, нехай плаче добра половина людей, але протестувати не можна, бо одберуть рідний смітник, закинуть ганчірку.

Іграшки мої теж складалися з таких річей, як і все навколо. Непотрібні коробки, шматочки дерева і все те, що тільки можна знайти де збитим або поламаним наполовину. Я жив у мініятурі житем моїх родичів. Навчав ся кохати смітник, боронив кожний уламок од напастників-хлопчуків, щоб вони мені не забрали мого скарбу... Я ревне плакав за шматочком кольорового пкля і байдужно міг проміняти якусь нову іграшку на купу папірців нічого не вартних і зовсім мені непотрібних. Я повторю-

вав споконвічний міщанський закон дрібного власника. Повторював несвідомо, як кожна дитина повторює еволюцію всієї людскости од дикуна до сучасної людини.

Малюнок:

Коли що я розломлював ще більше — наприклад поламану уже гармонію,—а те бачили мої дорослі, то після ляпаса мені, вони брали в руки доламану мною річ і сердечно промовляли: таке воно ще гарне, а ти псуєш... У, поганий!

Згадую ще те, коли мені купували щось нове: те нове давало ся мені тільки під доглядом старших по великих святах і забавляючись з ними я себе почував наче багатим паничем, до якого трудно й приступити. Не дивно, що од такої іграшки мені було вкучно і я залюбки повертав до свого смітника. Даючи в третє мені нову забавку старші казали: бач як воно добре виглядає, а все через те, що не трапляє в твої руки без нас. Виростеш навчиш ся добре обходити ся з такими річами, то подякуєш нас за те саме.

Я так і не встиг подякувати моїх дорослих. А до міщанських принципів при звичаїв ся цілою душею.

Надімною панували цілий час і через те, коли була мені яка змога, то я так само намагав ся виявити свою владу. Неслухає мене наша собака і я побю їй, не слухає кіт—вибу ю kota, далій такі самі спроби над другими дітьми і все не тому, що мені справді чогось треба од них, а просто так. Починаю без злости примушувати собаку стояти на задніх ногах і спершу знаю ціль, чого я хочу від неї. Але коли вона не слухає, то починає зростати бажанне влади, затемнюючи повільно і саму ціль. Тоді вже бо за те, що намагаєть ся укусити, що одвертає морду у якийсь иньший бік, за те, що просто хоче втекти від мене. І все те робить ся таємно, у кутку, де не може бути переслідування проти мене.

На самоті, або серед поламаних покидьків; у мріях або у обминанню чогось недозволеного, яке тягом висить, як зла доля над моєю головою, минають дитячі дні. Всього бояти ся і всього бажати. Чекати вечера, щоб заснути з мріями, які б доповнили цільність моєї душі. І все таки вони— мрії—моє минуле щастє, мої золоті дні.

Мені тоді може десять, а може й дванайцять літ—не більше.

Знову така сама спека... Тільки не там вже, де я лежав дитиною на підлозі і дихав прохолодою на пів затемненої кімнати. Спека — в другому, далекому місці. Вікно просто у садок, де багато молодих рослин. В хаті немає ніяких меблів, бо саме їх пе-

ревозять і то не мої, а випадкові, що дають на час у найми. Я положився долі і чекаю. І мені видасться, що разом зі мною положився чорний смуток, обхопив мене у свої обійми і зазирає своїми очима у мої очі. Страшно дивиться на мене і відома мені його тасмниця, але я боюся її пізнати... По що? Не треба!.. Я не хочу нічого знати. Мені зовсім байдуже твій погляд, твоя безодня, твої страхи на людей.

„От так і поховують разом зі мною“,—знову темний полиск безодні, ті тасмні іскорки, те особливе зоряне небо, що стрибає перед очима, коли втрачаєш притомність. Надімною низенька стеля, голі, покривляні стіни і вузьенька форма кімнатки, вузьенька і довга, що в перспективі закінчена вікном. „Наче труна“—проходить думка в голові. Думка проходить і тільки злегка зачіпляє моє зрозуміння того, що людина уявляє собі під словом „труна“. Не дивлячись на те—стає так страшно, так невимовно жалко чогось, і ще більше тоді почуваю Того, що поруч зі мною подожився на підлозі. Та знову виступають мрії—далекі, знадливі і я охоче заплющую очі, щоб ловити хоч зовнішні форми мого щастя, яке могло б і бути і яке ще може бути. Тепер у такі хвилини виступає вона—якось невідома, але дуже ніжна до мене... З маленькими руками, з блискучими зорями очей, з устами, що грають щасливо усмішкою надлюдського екстазу... Вона, що підхопила мій образ, замкнула його в собі і тепер цілий світ зник для неї, бо вона дивиться в середину, туди де живе мій образ. У неї таке тоненьке волосся на голові і таке воно пухнате, з таким золотим пилом, що то вже не волосся, а світляна пляма... Зелений лен із синими квітками буває таким шовковим, коли хвилюється од подуву легкого вітру серед чаду літнього дня. Я розглядав усе, наче мініятюру чудової роботи і давнього часу, де намальовано моє щастя так реально і такими благородними фарбами.

Знову день, тільки після спеки, що закінчилася громом, бурхливими громадами хмар... Наче клубками зчепилися гадюки і з напругою, з паленою лютістю утворюють небо зла над потемнівшою землею. В такий самий день, тільки у вечері—я випив першу весільну чарку під гучні викрики: „Гірко!“ Цілувався привлюдним поділуком і нікого й нічого не бачив, крім своєї коханої. Тепер моя мініятюра стала справжньою жінкою і вже ніколи не прийме вічно одмінної форми в моїй уяві. Мені було жалко і сумно. Наче то була не весільна парада, а щось дуже трагічне, щось таке страшне, чого ніяк не можна буде одвернути, ні направити, ні знайти під небом і під землею. Вона скинула одяг старовини і

носить модні обтягнені спідниці... Вона—і та і не та, що бажає моя істота. Все змішалося у хаотичний безлад.

Я не помилявся, коли уявляв собі, що вона (моя фантазія) підхопить мій образ і вже не зможе дивитися навкруги—тільки у середину власної душі. Спершу так воно і було.

Але от екстаз зробився отрутою.

Проминуло кілька місяців, як одна хвилинка.

У неї був такий вигляд, наче вона пішла на самогубство, проковтнула яду і в захваті чекала солодкого ківця. Почало боліти, очі глянули поширеним жахом навколо, захотілося виплюнути, видерти той яд із середини, але вже пізно... Тоді зросла у неї лють до мого образу—отрути. Доволі було, щоб я розгнівався чим, як очі у неї починали світитися особливим призи́рством до мене. Я сам не знаю, як воно сталося, як не знаю всього, взагалі, що мене зустрічає в житті. Спочатку блискалки непомітні іскорки, але нашвидку ми їх припиняли поцілунками доти, доки мали змогу глянути знову чисто, без тих свідків-думок, які заважали нам в такі моменти отверто дивитися одне на друге. Ніколи я не забуду рішучого моменту: вона випросталася передімною зовсім чужа. Повела на мене поглядом уже не криючи своїх думок—і, трохи зморщивши повіки, гостро дивилася на мене. Я спочатку розтерся—наче малим, коли зроблю було яку шкоду—і серце моє сильно застукало в грудях. Моє міщанство заважало порвати одразу, залишити смітник...

Наляканим тоном я промовив:

— Чого ти так дивишся на мене? Я ж не мав заміру зробити тобі неприємність.

У відповідь мені тільки той самий погляд. „Що я таке зробив, через що я прохаю вибачити мене“ — проходили цумки у голові. Разом я почув непереможну течію в середині, ту саму, що часто примушувала мене забувати ціль і необхідність данного моменту.

— Чому ти не відповідаєш?

Знову той самий погляд. Тільки одійшла спиною до столу, сперлася руками об край і усміхнулася, властиво розтягнула уста, як до усміху, але вони більше нагадували натягнену тити́ву в луковці. Це було у вечорі і за нею стояла моя лампа, накрита зеленим абажуром. Я кілька разів перейшовся по кімнаті, але всюди почував її погляд на собі і щось холодне в грудях, де як у тоненьку кригу калатало моє серце. Нічого не було особливого, щоб могло так збентежити людину, але я почував кінець... Я на-

че в перше побачив мою хату, наче в перше відчував світло од лямпи — все було таке особливе, ненатуральне, підняте на найвищий пункт якогось чужого світу. Я лишився самотним і все ворожо настроєне проти мене. Те, до чого я перед хвилиною доторкував ся руками, тепер зідливо стежить за мною. А серед того всього вона мовчить і своєю мовчанкою тягне з мене слова обридливі, погані, шалені, які можуть містити ся тільки в голові божевільної людини.

— Чому ти не відповідаєш?—знову запитав рішуче, але вже такий напружений, що був готовий на всяку дурницю.

Відповіді не було.

Тоді почав говорити до неї, але так добіраючи фрази, як добре знайома людина, яка знає, де уколоти і що найбільше болить. „Невже на те пізнаєш людину, щоб потім знати всі дефекти“. Я навіть не сподівався, що знаю таку масу її уємних сторін. Ніколи я свідомо не вилловлював чогось негарного, а навпаки старанно ідеалізував, старанно творив свою богиню зі всього найкращого. Тепер виявило ся, що я знаю багато негарного, багато такого, що ображає мене до найглибших почувань моєї душі. Де воно взяло ся? Я говорив щиро і влучно, наче за увесь час спільно перебутих місяців тільки і робив, що досліджував її характер. А вона мовчки червоніла, поки не сіла на канапу, та не затулила вуха маленькою подушкою, прилігши на боковий валок. Се мене найбільше вразило. Я, мов божевільний, скинув подушку до долу і схопивши за руки Олену почав вимагати:

— Скажи, чому ти нічого не відповідаєш?

— Ідіот! — жакливо і з призириством кинула вона до мене. — Я тебе ненавиджу з цілої душі. Ти все моє жите поломив... Ідіот, ідіот, ідіот!

Голос її був якийсь не той, що я знав на протязі вашої знайомости і спільного життя. Вона не знала, що їй сказати ще більше і всю силу свого переживання вклала в одне слово. З надзвичайною для себе силою я шарпнув її за руки і поставив перед собою. Вона все повторювала ту саму образу. Тоді я замахнув ся і вдарив її у плече кулаком.

Вона скрикнула і на той голос одчинили ся двері...

До хати увійшла мати Олени.

— Вон, геть!.. Я не хочу бачити такої погані — кричала Олена і вивривала ся з моєї руки, щоб вийти з хати.

— Я не пущу тебе. Ти нікуди не підеш, — наче в тумані промовляв я до неї.

— Оленочко, донечко моя... Та що ти слухаєш. А ти не в своїй хаті! — грізно звернула ся стара до мене. Руки мої одразу втрапили міць, коли я почув той голос. Я знав погляди старої на мене, знав, що в роздмухуванні ворожнечі між нами вона відгравала головну роль. Олена миттю опинила ся біля матері і коли я безпорадно сів до столу, то вони вже ляпнули погрожуюче дверима і довго я чув їхні голоси з другої хати, що займала стара для себе. Цілу ніч я просидів не рухаючись без ніяких звязаних думок. Кипіла тільки злість, блискали якісь божевільні плями, та на руці почував те місце, яким ударив Олену.

Все таки міщанство взяло знову верх надімною і по різних перешкодах я умовив дружину виїхати на окреме помешкання, щоб жити лише вдвох. Ми переїхали. А те, що трапило ся, що примусило нас тікати, було знову на яку хвилину заглушене новою обстановою.

Тільки на хвилину.

Бє хоч як видавало ся мені неможливим, але за допомогою своєї матері вона таки пішла од мене. Тоді я почав жити знову своєю мініятюрою, хоч і попсованою ясністю того, що було мені вже занадто відоме. Я так добре запам'ятав усі подробиці її тіла і характерні риси обличчя, що не могло бути повороту до тих перших днів, коли невідома і без імені вона схилила ся до мене і невиразно шепотіла устами квітки свої тасмничі казки. Те погнуло! Те не поверне ніколи!..

„Вона приїде“ — шептав мені хтось давно знайомий, — „вона принесе свої вимріяні тобою очі; у неї ж справді малевські руки і шовкове велоссе, що так і грає світлом довкола благородного лица.

А в сей саме час відомо було людям, що вона залицяеть ся до нього. Та ще й друге знали вони, що ніколи — хіба перші місяці нашого подружжя — вона не залишала залицяти ся до інших. Я знав од неї, що вона ще до зустрічі зі мною мала дитину, яка незабаром і померла. Але то було минуле, яке, я думав, загубить ся і ніколи не завадить коханню. Про інші справи вона мені нічого не говорила. Навпаки, я порвав знайомости з давним своїм приятелем-художником через неї. Відкав ся нам — ми були в його разом з Оленою, — що немає порядної жіночої натури. А йому треба скінчити картину до вистави. Олена раптом запропонувала себе, як даремну й гарну натуру. Я те ж піддержав її пропозицію і на другий день—ми вдвох з Оленою—були у його

приятеля. Олена позувала зовсім голою, а я читав Чехова в голос, щоб не було скучно. Тоді тільки що виступив Чехов з першими книжками своїх дрібних оповідань. Олена позувала, а я читав і так було щось днів зо два. Далій вже я не міг ходити з Оленою, бо мені трапила ся пильна стаття до одного журналу і треба було працювати самому. Раз приходять Олена і оповідає мені про художника неможливі речі. Ніби він образив її ріжними пропозиціями брутального характеру, а потім просто нахабно намагав ся поцілувати. „За те дістав по фізіономії“ — казала Олена. Я зараз же поїхав до нього, щоб вяснити справу і наговорив неможливих річей. Не хотів тоді слухати того, що Олена сама як раз докучала художнику, що все було навпаки з боку Олени. Приїхав до дому і написав листа, в якому поривав всіляку знайомість з ним.

А люде тоді вже знали дійсну правду. Та й ще багато де чого... Вони широко обговорювали кожну нову подробицю про мою вифантазовану пані, коли ми розійшли ся з нею, вони творили, творили і творили, поки не ущухли, як море перед бурєю... Аж потім вибухнули: „Народили ся двойнята... двое хлопчиків. І увяють собі, такі рум'яні та здорові, що просто любо дивити ся“.

Я тільки довідав ся щойно про те саме, що говорили люде. Мені здавало ся, що їхній шепіт стоїть ще й досі за моїми вікнами, що він, як цікавий, зазирає до хати крізь шибі і першим робом я позавішував штори і тільки тоді, як загнаний звір, полишив ся у півтемній кімнаті.

Зо мною разом стушав і слідкував той темний дух провалля і так отверто, так просто зазирає у мої очи, що часто я мусів припиняти ся, наче безпорадна дитина. „Невже треба було стільки жити, щоб при кінці дійти до того, що так часто трапляєть ся за перших років жита людини — до того обридливого, панічного, потворного жаху“. Я тоді думав, що я справді дійшов до кінця, але то була звичайна людська помилка. В хаті мені не було чим дихати, але я абсолютно бояв ся вийти на двір, побачити людей, почути їхню мову. Мені все нагадувало у моїй хаті про неї: он фотографічний портрет на стіні...

— Чорт! — вилаяв ся здісно. — Невже ті великі сірі очи, що теж дивили ся, наче сама правда, невже вони... Гм!.. Чорт! Таку правду казали і тому, другому. Страшний сором зростав все більше і більше: вона могла згадувати, та й напевне згадувала, всі ті інтимні подробиці... Тьфу ти! — плюнув.

І знову кружляв і бігав, наче дзига, по хаті — з кутка в ку-

ток. Налазив на меблі, шпурляв їх з якоїсь своєї дороги... Покликав хлопця, що мені прислужував, і послав по горілку, по пиво... Давно не пив: думав, що прийде вона... Тепер не треба! Нетерпляче очікував, поки хлопець ходив у крамницю, наче від того залежало, що маю далій робити. Нарешті скінчило ся й очікування. Привіс. Поглядав на пляшки і догво не зважав ся... А потім пив, пив до ранку, до того, поки у віч не побачив свого товариша, що так ревне поділяв моє божевілле. Звичайно, зрадив і ще раз випив до його. Він, як і треба, наче кажан на світло тупо вставив ся своїми дурними баньками на мене... Диви ся мій голубе! Диви ся, сто чортів твоїй мамі!.. А я сьогодні не бою ся глянути у твоє провалле.

Зовсім уже не пригадую, коли і як запалив грубку і намагав ся задушити ся димом. Прокинув ся увесь мокрий і з чимсь холодним на чолі і на грудях. По хаті вештав ся хлопець, що прислужував мені. Хотів спочатку покликати його, а потім знову безсило заплющив очі — все таки краще те, чого я не знав, як те, що випливало знову на поверхню житєвої уяви. І як я не зачиняв хати, як не затулював вікон, як не зневажав часу, а він уперто протікав усюди і рахував: раз, два, три, чотири... дванадцять!.. і знову з початку, нараховуючи дні, ночі, тижні і місяці. Я сперечав ся, казав, що мені не можна так боргувати ся, що я ніколи не вилізу з ярма боргів... А замість відповіді — раз, два, три, чотири... дванадцять! Ху! Просто неможливо.

Та ще отта чорна мара, те чорне дзеркало, дратує мене до утоми. Знає ж напевне, що я не піду на його запросини. Ні, таки шепче своєї: — Тільки встати... тільки встати...

Я не встаю.

Сьогодні зустрів мою зрадливу подругу. Повертав з пивної до хати і зустрів. Що за вигляд? — наче судило ся мені жахатися у житю. Груба, обридлива баба, з намоклою спідницею, у черевниках з низькими каблучками... Так фатально одмінла ся? То не вона, то не може бути, щоб щось так одмінило її. Але наче, щоб переконати мою недовірчивість — вона глянула на мене і гостро, боляче гостро переконала. Я спочатку навіть побіг вадовж вулиці, наче злодій з краденим, а потім пішов наваманя.

Вештають ся люде, наче у шклянці з рідким чаєм, куди випадково влили кілька краплин молока. Вохкий туман понавішував на голі дерева срібні перлини води і проти ясної плями електричного літара вони виглядають наче блискуча сітка паутини — такі ж округлі і такі тоненькі. Десь по за імлою світить

місяць, а тут тільки розсіяне фосфоричне сяйво, та фантастична рухливість мряки, якомсь погано хвилюють душу і впливають на настрої так же тьмяно, як тьмяно впливає незрима смерть, незрима „щось“ на живу істоту. Ще тим більше чудно, що тепер як раз початок зими — половина грудня.

З тиждень тому випав біленький і чистий сніжок і так тоді ясно було, так спокійно вирівнювалися думки в голові, як се звичайно буває під впливом першого снігу. Тепер знову під ногами болото, калюжі — такі блискучі і такі настерні, мов благаючий погляд голодних очей. Доми по місті якомсь збилися до купи — усі в мокрих плямах, — світло летить не рівно і розпливається се безпорадно навкруги свого центру, наче обгортає хворого у пухку і теплу вату... Якісь тіни сновигають... не чути бадьорого голосу, веселого сміху — кожна тінь поспішає і миттю ховається в бічну вулицю, де ще більше темно, де ще більше тихо до того, що чути, як спадають важкі краплини до долу. А я ношу в собі очі — гарні зорі і разом брудний вигляд... І на віщо вона зустріла мене у таку ніч?

„Тільки встати“... А знову та сама пісня! Нехочу! Не можу, чуєш? — Не можу!

Порвалися майже всі знайомості і всі, що було знайомих, стали оббідати мене. А коли спинялися, то говорили порожні фрази дуже поспішно, щоб я не встиг завязати більше серйозної балачки. Чомусь із звичайних відносин у мене повставали сварки, непорозуміння. Наче змовилися не пробачати мені того, що всі щодня робили. А коли я ховався до своєї хати, де проходили у мене ночі без сну, то вже за вікнами стояла оцінка мого характеру:—„Неможлива особа... Ах, не називайте мені сього імені, бо я не можу його байдужно чути!..“

Ходив щодня на службу і зустрічався з ворожим поглядом очей або умисною непомітністю моєї присутності. Виступав у громадських справах і знову ті самі погляди, а то й гарячі протести. І в середині зростала буря проти всього. Мені почала подобатися моя маска... Буду носити, буду сміятися і плакати, нікому не покажу дійсного вигляду. Се ж непристойно жити поміж усіма з людським обличчям — вони подумують, що то все одно маска і здеруть шкіру з твого лица.

З такими думками сновигаю по хаті з кутка в кутку, борюся з самотою, з напруженими нервами, навіть з власними кроками, що лякають мене серед помешкання, яке заповнене тільки мною, мою тінню, та моїми болями.

Зараз хтось подзвонив до мене і я чую, як Матвій, мій при-служник, одчиняє двері.

— Доброго вечера! — і до хати всунулась кремезна постава старого єврея в довгому, поруділому сюртукі. Ніколи я не зустрічав сього добродія і через те здивовано, питаюче дивився на його. Се його ні кришки не потурбувало, бо спочатку він обережно поставив свого парасоля у куток, сів на каналу і вилер спітніле чоло і мокре лице хусткою.

— Я вам прочитаю свої вірши... Є патріотичні на триста років дому Романових. Є знову такі, що спеціально для селян... Є і для інтелігентної публіки. Дуже розумні річі! А головне натхнені, високо натхнені.

Не встиг ще я висловити свою згоду, як м'ягка, наче спухла рука, з короткими пальцями полізла за полу одежі і витягла грубий засмальцований зшиток. Матвій стояв біля дверей і глупо осміхався. З парасоля побігла по підлозі струмочком вода — „видно чималий дощ на дворі“, — подумав я. Єврей тимчасом одягнув окуляри і дивлячись поверху їх на мене почав вичитувати. З патосом, голосно, хапаючись, щоб його не перепинили—він кидав неможливу комбінацію слів. І мені почало робити ся лячно, що він божевільний.

— Я вам прочитаю ще для інтелігентів... дуже вдатно написане.

Спочатку я тільки вилловлював: та-та-та, та-та-та... а от і ціла фраза: „Поїхав батько на Парнас, а син пішов з книжками в клас!.. — Се до гімназії — пояснив автор, — а тільки тоді батько міг працювати над інтелігентними працями.

„Що йому треба од мене?“—думав я. І мені почало видавати ся, що він схопить ся... буде так само дивити ся поверху окулярів і раптом накинеть ся на мене. Я навіть пробував робити у голові ріжні комбінації в разі своєї оборони.

Вияснило ся дуже просто—він прохав дати йому щось у за-помогу і показав список добродійців, які се зробили.

— Ось тут добродій „предводитель дворянства“ підписав три карбованці. Я всім так і кажу: доволі напрацював ся, а тепер сусільство повинно мені допомогти! Да!...

Після такої промови—глянув суворо на мене, ніби викликаючи на боротьбу і застиг з замертвою усмішкою на устах.

— Да! Я вам кажу—да! Не єврейською, а руською мовою.

Мене просто обхопив жах — трудно навіть пояснити чому. Мабуть його безглузді очі розкривали невідому мені безодню,

повну темряву і порожнечі. Хід моїх думок припинив ся... По хребті війнуло холодком. Наче трапила ся якась незвичайна катастрофа і од неї усі втратили можливість нормальних вчинків. Я знаю, що нічого не стало ся, але момент, коли дивлять ся на мене ненормальні очі, малює надзвичайно велику картину. Я ще не можу зясувати собі деталів, не можу виразно чогось уявити, але помимо того перебуваю найбільшу драму. Прийшов хтось, театралью накинув плаща, зробив з лица мертву маску і починає грати. „Свинство, подло!“—думаю собі.—„Та так же все навколо... Та й ти... Ні, просто переходить усяку фантазію! У тебе така сама маска... Мертва, погана, гидко розмальована“!..

— Натє вам гроші, вибачайте, що мало... А ти Матвію проведи, та замкни двері... Всього найкращого!—тільки так і лишило ся закінчити мені свій настрій. Я так і закінчив.

І знову моя хата наповнила ся виключно мною, мою тінню та моїми болями. Тільки і лишило ся од чужого, що невеличка калюжка води і те щось, хоч не подібне цілком до мого переживання, але яке має свій таємничий звязок трагічного з трагічним. Він, мій випадковий гість, безперечно божевільний і викинений з нормального життя, я—також викинений з того самого життя.. А головне, що в таких випадках якось страшно зустрічати одного з нещасливих... Так наче йдеш по напнутому канаті через провалле і зустрічаєш проти себе другого. Треба комусь вертати або разом схитнути'ся у темряву під ногами. Тоді увесь світ—се божевілле моменту, моменту глупого, в якому ніхто не винен. При других умовах, хоч би й на вулиці, той самий чоловік з канату немає ніякої ваги для мене. Тут же він атланти, що підтримує небо. Я мусів його спихнути, як мусів би закрити дзеркало, де б побачив своє фізичне каліцтво. Він пішов, а я ніяк не можу позбути ся його в думках, не можу одігнати од себе його маячню у віршах. Сідаю на те саме місце на канапі, де сидів чужий, стишаю голову обіруч і так сиджу яку хвилину без думок у тупому настрою порожнечі. Потім твердо постановляю, що треба виїхати відсіля. Куди? Згадую про товариша поміщика, пишу листа і посилаю Матвія вкинути зараз же до поштової скринки. Через кілька днів неможливих мук я виїзджу на село. Покинув річи, помешканне, все на Матвія. Навіть не хотів лишати ся ще день або другий, щоб знайти дешевшу хату під річи, або попрохати знайомих переховати їх у себе. Не треба!.. Швидче тікати, швидче, щоб не втратити останньої можливости на якесь існування.

— Тільки встати... тільки встати.

І я не встав, а як божевільний схопився з ліжка. Стілько туги, стілько суму і так виразно почувся мені той голос, що я миттю проснув ся. Ранішнє сонце так гойно залило увесь пейзаж за вікнами, стілько було там світла, що я у своїй білезі, невеличкій кімнатці видавав ся собі живою комахою, загорненою у папірець. Сів на ліжку, протер очі і згадав, що я на селі у маєтку мого приятеля... Поглянув на годинник—ще тільки пів до шестї.

— Гаразд!—югнув знову під марсельську ковдру, взяв олівець і блок-нот.—Буду записувати!

Курив, випив ту шклянку ще теплого молока, що кожного ранку приносила служниця до мене. Гриз старанно олівця і старанно дивив ся на розкратовану білу сторінку блок-нота, а все ж нічого не міг записати.—Чорт! Як дивно побудована людина—думав собі.—Все тіло переповнено чимсь надзвичайним, бадьорим.. Стілько повинно бути думок. А тут тільки різноколірові метелики. Пустуєш, бігаєш думкою за ними, як дитина, а в результаті нічого не вловиш.

І долежав ся до того, поки постукали у двері і разом почув ся голос:

— Можна до вас?

— Я ще в ліжку, вибачайте...

Швидко натягнув ковдру до самого підборіддя, хоч перед тим поетично поклав блок-нот і олівця поруч з бажанням показати, що я не звичайна людина, а письменник. Одчинили ся двері і до хати увійшла жінка мого приятеля. Вона спинила ся біля мого ліжка і простягнула руку просто до моїх уст для поцілунку. Од усїєї постави дихало молодим тілом і тим, як і у мене, настроєм чогось надзвичайного, де видасть ся так багато чарівного змісту, що не постигнеш записати, ні висловити всїх нюансів звичайними словами. Лице в неї трохи асиметричне, трохи чогось дитячого, а загалом таке все гарне, що не можна одвести очей. Я з охотою поцілував підставлену мені руку, навіть трохи довше, як треба, вдихаючи запах тільки що вимитого тіла, і за се вона насварила ся на мене маленьким пальчиком і так лукаво позирнула, що ми вдвох невідомо чого розсміяли ся.

— Хочете поїхати з чоловіком на ярмарку до містечка? Тоді зараз же збирайте ся, бо вже коні готові.

Я трохи подумав, а потому рішуче зрік ся і показав на книжку.—Треба працювати.

— Тоді вставайте і йдїть до сніданку...

Вона одійшла од столу, де перекладала папери і поплескавши мене по лиці запашною рукою—вийшла з хати.

Я вже звик до такого поводження зі мною—так гарно дєнервує її присутність, так отверто позирають 'блискучі очі, що мені добре. А хіба ж буде людина одштовхувати од себе якусь насолоду? Почав вставати, зробив щоденну гімнастику по Міллєру, потому облив ся увесь холодною з криниці водою і нарешті позирнув у дзеркало, щоб завязати краватку. Навіть спочатку накрутив було вуса у гору, а потім одійшов, поглянув ще раз і легоньким рухом знову спустив їх на місце—навіть осміхнув ся при тому, як вони охоче звисли ся в долину. Одягнув чоботи—на селі я звичайно ходив у чоботях—і вийшов на ганок. Так і вдарило сонце в очі, аж боляче стало. Перейшов наскісок зелене подвір'є, перервав веселу пісню півневи, а потім через перелаз увійшов до саду і на веранду, що була з одного боку заквітчана диким виноградом, а спереду запнута полотном у сірих поясах. Тут було повно тої ранішньої прохолоди і якогось спокійного затишку. Великий стіл з білим обрусом, а на столі фарфор, скло і срібло—все старовинне—так привітно засіяли поверхню, що я спинив ся і поглянув, наче вперше побачив таку картину.

— Ну, чого там... Ступай швидче!..—озвав ся товариш, настромлюючи на видельць шматочок шинки. Він повернув своє гарне обличчє до мене, засмалене сонцем, з чорними вусами, бровами чуприною, і блиснув двома рядами білих, прекрасних зубів.

— Вам кави, чи чаю?..—спитала його дружина в мене і поклала руку на кухлик з кавою.

— Можна і кави... будь ласка.

Покинув недбало бриля на крісло-гойдалку і сів до столу проти пані Вероніки, стиснувши поперед на привітанне руку управителя маєтком. Вітольд—їй товариш—давав йому різні накази і радав ся про купівлю коней. Той нашвидку допивав свою каву і на ознаку згоди похитував головою, та вставляв де-які поради.

— Пані дозволять мені встати?—якось химерно схиливши голову, з солодкою усмішкою попитав управитель.

— Прощу!—кинула пані Вероніка.

Управитель встав і поцілував її руку, а потому попитав у мене, чи не заважали мені сьогодні ранком спати, бо мусів голосно розмовляти з окономом. Я його заспокоїв, що зовсім навіть не чув їхньої розмови. Він ще раз уклонив ся і вийшов. Пані Вероніка витерла серветкою руку з гримасою огиди і, сміючись, додала: „Не люблю, коли він цілує—завсїгда чомусь вохкі вуса"... Потім простягнула мені каву... Я схопив ся, взяв шклянку з її руки, а вона так і лишила її в повітрі зграбно зігнутою лінією і чекала...

Очи світили ся, як і тоді вранці, коли приходила до мене, виступила легка краска на лиці...

— Ви навіть не привітали ся.... Цілуйте... Се ж не чемо!..

Я мусів виконати її бажання і знову привітав ся... Вітольд звернув ся до мене і намовляв їхати з ним. Я зрікався, а наприкінці він по дружньому вилаяв ся і коли хляснув голосно батіг, а на висипаній піском доріжці перед ганком м'яко підкотилась улюблена жовта бричка Вітольда, то він встав і поцілував у чоло жінку. З брички радісно кричав хлопчик літ чотирьох, що сидів поруч з фірманом і прохав дозволу обіхати навколо квітника. Вітольд дозволив синові сю приємність і зійшов з веранди. Пані Вероніка сказала дитині: „Обережно!“ і пішла до витальні, звідкля через хвилину почули ся акорди роаяля. Я швидко докінчив сніданок, перекинувся кількома словами з Прокопом—фірманом Вітольда—і знову ж тою дорогою попрямував до себе в кімнату. Я любив той домок, де жив управитель і де була завжди моя кімната, коли я приїздив у літку до Вітольда. Чепурно вибілений, з українським ганочком і з солом'яною покривлею, що була зроблена по різках гарними уступами, а по гребені з верхи сидячими снопками; по боках садочки—з мальвами, купчаками, маком, нагідками і чорнобривцями, а з переду величезні куці красолі, що горіли жаром свого цвіту. Часто я тут бував за кавалерських часів, а потім, як одружив ся, то се тільки перший раз після трьохлітньої перерви. Я так був знервований тяганиною розводу, що, коли все скінчило ся, більше не міг ані хвилинки лишати ся серед тих людей, що знали найдрібніші деталі моєї драми. Як у важкому тумані манячили передо мною образи останніх днів мого перебування там... де я стілько вимучив ся. Єврей з віршами, моя постановка зараз же кудись виїхати, лист до товариша, халлива подорож... Вічна у голові думка: на село! І от я поїхав до Вітольда. Вула ще зовсім рання весна, коли я приїхав сюди. Товариш із жінкою ще не повертав з за кордону, де він звичайно пересиджував зиму, і спершу я був зовсім тут на самоті. На моїх очах прокидала ся земля і я бачив ту таємницю сонця, той щорічний роман землі і неба. Коли була погода, то цілими днями ходив дихати запахами землі, а коли з тиждень протягли ся дощі, то сидів з книжкою перед заплаканим вікном і позирав часом на горб, де разом з дрібним пилом дощової води била ся дзвінка пісня дівчат. Часом бачив і їхні зігнені постави, наче костилі повбивані в землю, що показували здорові червонясті латки і все порпались у чорному ґрунті. І-гу-у!—металевим високим звуком трапляв у

моє вухо фінал пісні. Аж у грудях одбивало ся—не то сум, не то передчуття знадливих і невідомих перспектив, не то якийсь виклик до чогось нового, але законного, що може бути що раз у і що раз у такою ж силою, як і вперше. І-гу-у!—Поклик тай годі. Усе покинеш, не знайдеш місця, вічний, як і сама земля, на якій він лунає.

З такими думками непомітно зійшов на ганок і одчинив двері до своєї кімнати.

Посеред хати стояв Вітольд увесь червоний, а од нього, з обіймів, вирвала ся служниця Одарка і ще з розцібною кофточкою—така ж червона, як і Вітольд—рівне взяла ся до мого ліжка, де застеляла ковдру. Вона видно нічого не бачила гаразд, бо зімняте під сподом ліжка не потребувало того застеляння; руки у неї трусили ся і дихала вона важко. Вітольд якимось безцільно осміхав ся—ні те, ні се—і не рухав ся з місця, навіть не поправив розставлених ніг, що мали таку позу, коли людина піддержує який тягар. Був тільки момент. Я щось пояснив, що мені потрібний олівець, та шматок паперу... Швидко пройшов до столу, схопив, що тільки трапило ся під руку і зараз же вийшов з хати. Наче яким віхром носило мене в ту хвилину. Щось свіжо минуле ударило мене полум'ям у лице і воно палало і ще те друге, що напружує нерви і малює гаряче тіло близько, так близько, що почувася найменче дріжання кожного м'язу. Опинив ся у парку позад дому і впав на зелену траву горілиць, підклав під голову руки і почав широко розплющеними очима вдивляти ся в небо. Там серед чудово синього тону етеру плили білясті хмаринки і частиною гинули безслідно, а частиною запливали за шовкову голову берези. З дому чули ся звуки рояля, хляскав голосно батогом Прокіп і чув ся радісний дитячий сміх малого сина Вітольда. „Ще не поїхав“... промайнуло у голові. Очи заплющили ся і уява почала працювати, утворюючи комбінації еротичного характеру. Дивили ся сірі, великі очі... Ї, тої, що так ганебно здригала... Разом з тим асиметричне лице, рожеві маленькі уста і лівія руки пані Вероніки. Потім просто ноги, стегна... і ті ритмічні рухи тазу, коли ступаєш ззаду гарної жіночої постави... Чорт! Тепер і небо не допомагає... Хмари мають щось спільного з моєю уявою. Вони так само лівиво з любов'ю витягують ся... Та хіба се так трудно помітити, що все літне небо, з тими білястими хмарами, все воно переповнене чимсь солодким, і тоном і формами нагадує цілі маси жіноцтва.

— Тьфу!

Став придивляти ся до того, як літають пташки і се мене просто захопило. Що може принажувати в тому, як літає пташина?

Ба!—проста річ. Таж вона без кінця закреслює цілу масу різноманітних ліній—простих, округлих і ламаних. Хоч підхопити і створити собі образ з тої комбінації. Спочатку нічого не вдасть ся, а все ж не можу одірвати очей. Так вільно, так широко, наче сміливий художник на великому полотні, падають і падають лінії. Невже не можна встигнути і зберігти всю ту сітку у своїй памяти. Знову починаю розуміти, що зього не треба—тут тільки хореографічна штука—слів не треба. Он падає вниз—двіринь!—наче дзвіночок повисила на нитку лету, он знову півколо—цирк!—наче щось збила делікатне, такої тонкої роботи, що аж жалко стає... Цик! цик, цик!—блискавично ламана і сильно напружена лінія, а по кутках той гострий звук, наче металевої струни...

Ні... мимохіть заплющую очі і під звуки мелодій роаяля, що чути з дому, їду з панею Веровікою од тітки. Проти нас дощ і вона підсовуєт ся блище до мене. Як воно стало ся, що я обхоплюю стан, а другу руку кладу їй на коліна? Просто прискорена їзда, щоб постигнути до дому і не дуже змокнути, та їй ті неможливі дороги, які мають характер дуже загрожуючих плащин. Потім я виїхав з дому у якомусь літньому піджачку, а вона має чудовий гумовий плащ, що обгортає тепер нас обох.—„Нічого не бачу: так заліпило очі дощем“—кажу їй. Вона своєю хусткою витирає моє лице, щож тут неможливого, коли я цілую милосердну до мене руку? Вона близько прихилиє голівку і співає свою улюблену пісеньку... Я не чую слів, але вже так добре знаю, що вона співає, що слова мимохіть утворюють ся в голові разом з мотивом.

„Мій пане не знаджуї чуття мені,

Бо я в черногузіні не вірю, ні“!..

Так мило рухають ся уста, так лукаво дивлять ся очі з краплинами дощу на віях, що рука на стані сильнійше стискаєт ся. Вона і піддаєт ся і ні, але рішучим моментом служить грім—вся вона разом втрачає протест і вже сама притулюєт ся до мене

„Ду-урний!—кидаю собі в голос і дивлю ся на небо, наче воно винувате, що я дурний. Такий шматок у мені звірини, що порядний мисливий потер би долоні од заздрощів, а я старанно зачинаю у клітку таке чудове створінне.

Коли вона притулила ся до мене, то я аж налякав ся такої відповідної хвилини і, звичайно, до неї передав ся мій страх. Підїздючи до дому—вона скинула свій плащ з мене, обережно оді-

пхнула мої руки і пояснила: можуть прислужники побачити і подумати хто зна що. А мені було невимовно жалко, що так швидко скінчила ся дорога. Багато пані Вероніка жартувала у той вечір, грала до пізного часу зо мною в шахи і за кожним моїм влучним ходом приспівувала:

„Мій пане не зваджуй чуття мені,

Бо я в чорногузів не вірю, ні!“

Вітольд тоді тричі гукав її із спальної і голос його був настільки красномовним, що вона спускала довгі вії до долу.

Нарешті ми побажали одне другому на добраніч, вона загасила ляжку і з свічкою в руках провела мене на ті двері, що на веранду. Перше, ніж поцілувати руку, я задержав її у своїй, поглянув в очи і не зводячи погляду підніс її руку до своїх уст і повільно поцілував. Вона видержала з твердістю мій погляд і тільки тоді, коли вже я був за шкляними дверима, а вона їх замкнула на зашпінку, тоді її очи блиснули зеленкавими іскорками, а рука зробила пошлунок од уст в повітрі. Швидко повернула од дверей, загойдав ся вогник свічки і тільки що блискучу кімнату виповнив темний морок по самі шиби дверей, які містично поблискували під сивом місяця.

Звуки роаяля раптом обірвали ся. Ще голосніше луснув батіг і почув ся голос Вітольда, що наказував:—Я може заночую у титки, так ти, будь ласка, не турбуй ся і довго не очікуй..

Зашуміли колеса, тихійше, ще тихійше... А потім десь в глибині ще кілька разів ляснув батіг, наче з дитячого пістоля, і все змовкло. „Поїхав...“ подумав я, але навіть не розплющив очей. Напало на мене невимовне лінивство, не хотіло ся рвати павутини минулого, але то тільки на хвилину. Розплющив знову очи і почав придивляти ся, як грають світло і тіни навколо... Співає жалібно мушка. Де? Або я знаю! Чую тільки меланхолійний звук і навіть спершу не можу сказати звідкля — може з правого боку, може з лівого, а може з гори. Під той звук я думаю: нічого немає такого надзвичайно ніжного, як тїнь... За увесь час істнування людини ніхто так не обіймав своєї коханої, як вона. Так обережно, з такою грацією припадає тїнь у ямки, що дивлячись на неї — ми могли навчити ся кохати і розуміти красу і приваду нашої коханки. От тїнь упала у куточки губів і починаеш розуміти всі одміни внутрішних переживань. Вона, то з'являєть ся, то зникає од віддиху на одкритій шиї і на верхній частині грудної клітки у жінок. Вона впала на одєжу і підкреслює всі форми живого тіла. От людина простягнула руку і робить жест — од страху або пестливо, в оборону або для грабунку. І коли забуваєш саме

бажанні руху, то наче та рука ловить тільки тіни. Все, що ми бачимо виразно, є тільки більша присутність тіни і більша її суворість. У світла є свої компроміси, як рефлекс. Світло буває настільки легковажне, що охоче йде на ті компроміси, коли тінь не дозволяє собі нічого подібного. Потім світло обов'язково, не спиняючись, позичає усе з того, що навколо, і кидає в своїх компромісах не тільки свою суть, а й колір того, од чого воно відбивається. Світло самовпевнене і горде—лягає на те, що найвище... Воно ліниве і не потурбуєть ся тим, щоб зійти особисто в долину, кудись глибоко... Тінь, навпаки, діяльна і не лінуєть ся підняти свою особу до найвищого, хоч на се буде і коротка хвилина літньої ночі. Потім ще світло у своїм захваті буває часто зрадливим, як блукаючий вогник над багном. Так весело воно грає полиском на людському оді біля самої зниці і мимоволі ти поспішаєш туди, приваблений тим яскравим вогником. А потім... та чи ж мало завело воно людей у те чорне провалле, у ту другу душу, де в обіймах солодкого забуття витралося все живе, щоб потім створити надлюдську муку. Часто з того провалля виходить тільки блідий привид булого щастя. Раз трапив у середину другої душі, то там тільки можливе твоє існування, немає відтам повороту, як не у виглядної страшної мари з блідим, безкровним тілом.

— Вас ніяк не знайдеш... Пані прохають до обіду, — казала Одарка схилившиш надімною.

— Мабуть заснув... От дивно! І не помітив зовсім... Добре, добре... зараз прийду!..

Сів в оден момент і здивовано позирав навколо. Одарка сміяла ся давнімким сміхом, потім чомусь побігла од мене і потягнула за собою те блискуче намісто свого сміху.

По обіді я забрав ся до книжки—самому якось не працювало ся сьогодні. Розпочате оповідання лежало на столі і невеличка купка нотаток до його. Переглянув побіжно записи і не вдоволено поклав на тому ж самому місці. Скучно і бездарно написано... Навіть жалкував, що не поїхав з Вітольдом на ярмарку. Гарячий день, десь там багато народу, маса звуків, наче булькає кіпляча вода в казані.

А тут... от се саме мабуть „тут“ і викликало мое невдоволення. Щось невідоме уявило мені „тут“ чимсь багато обіцяючим, коли я зрікав ся їхати... Почало ся воно якось од ранку, коли приходила до мене пані Вероніка; почало ся з полиску її очей, з рухів тіла, з музики. Я і лишив ся. Обід пройшов дуже чемно і спокійно, він викликав те невдоволення, що я почав жалкувати, що не поїхав. Читаючи книжку я все ж мимоволі, десь там у гли-

бині уявляв паві Вероніку, згадував забуті або кинені умисне у мою душу слова, погляди... І, як скупий гроші, збирав ся пересипати ті коштовности. Але у темному і невідомому мені закутку моєї душі сидів якийсь злодійкуватий пігмей, іменно пігмей, бо я виразно почував його розмір,—він сидів там і переглядав безкарно все те, що по праву належало до мене. Я зараз вороже ставив ся до нього—почасти од заздрости, що він настільки дикий, що йому вільно робити такі некультурні вчинки, як переглядування чужих таємниць, а по части й тому, що я його ненавидів за його нахабність так неспокійно рухати ся в середині моєї істоти, наче я був тільки мішком, пристосованим для його особи. Ми з ним були знайомі давно, тільки я зростав, а він і тепер полишив ся таким самим фантастичним пігмеем, а головне лякливим на більші вчинки. Я дуже часто закохував ся, збирав квіти моментів і настроїв; збирав характерні улюблені лінії форми і кольорів і все те ховав у свою внутрішню суть. Він підкрадав ся, починав ворухити мої скарби і тим саме достроював мене до найвищого захвату. Я непокоїв ся, шукав ріпучого моменту і коли чув ся знайомий голос—тільки встати!..

Я не вставав.

І не тому я не вставав, що у мене не було бажання встати, а тільки через того недоноска, який своїм виродкуватим тілом падав на мої квіти, робив ся важким, як камінь, і тягнув мене на дно своєї лясливости.

Коли такі недоноски заведуть ся в людській душі, то вся людина буде нещасливим феноменом на кожному кроці житевої дороги. У ньому, як в кожній недорозвиненій фізично істоті, буде гніздити ся всяка думка в побільшеному розмірі, але тільки без реальних прояв. Такі люди бувають зверху порядними і часто тягнуть порядність, як віл ярмо, а дуже рідко протестують у тому вигляді протесту, який належний кожному здоровому організмови. Вони беруть ся і виходять заміж, і комбінації їх подружжя бувають гострі протилежности. Майже з першого дня починає будувати ся та хороблива атмосфера, в якій вони задують ся власними вчинками. Де оселив ся пігмей—там поруч стане неодмінно сатана або неурівноважена людина. Найгірше для таких осіб, коли настає руйнування чогось старого: вони тоді втрачають ґрунт під ногами, хапають ся за нові цінности, але немає одваги пристосувати їх до своєї програми щоденного життя.

Так от той самий пігмей—ворухив ся в мені і не давав спокою. Я вже з практики знав, що він неодмінно стане мені на заваді і лютував на мого ворога. Десять разів товк ся на одному

місці—біля сцени, де подохла у хазяїв корова. Потім розгнівав ся на автора і сердито думав: „Реймонт... Мужики... Пишуть, що пікава річ, а ніяк не могу перейти дальше"... Яюсь мені не приходило до голови, що винен не автор, а просто моя неуважність.

Ледві що дотягнув до вечірнього чаю. До своєї хати навертав ся кілька разів з наміром щось зробити, але виходило тільки так, що клав одну книжку і брав другу, блукав між „Мужиками“ і „Травневим цвітом“ Ібаньеса. Закінчив тим, що спустив штори, ліг на ліжку і заснув, як се робив завжди в трудних випадках.

Чай підняв мій настрій знову в гору, бо пані Вероніка була у якомусь особливому настрою... Те таємниче „тут“ видавало ся мені можливим і я вже забув про ярмарку, про цілий день мого хвилювання. Після чаю я читав у голос вірши Яна Каспровича, а пані Вероніка гаптувала в тамбурку якусь пошивку на подушку для канапи. Потім, коли вже дуже стемніло, коли і біля самого вікна не можна було нічого робити, пані Вероніка сіла до роялю і почала грати Бетховенські сонати. Грала вона не погано, але те, що грала все на память, і що не було ніякого світла, те мені дуже подобалось. Замокв останній акорд, поблідли синяві тони за вікном, темна тінь залагла поміж липами, що утворювали рівну стежку од веранди, аж до самого кінця саду. Зеленкавим сріблом одбивав ся місяць на траві, на деревах. Ми теж якусь хвилину мовчали.

— Може підемо вечеряти до панни Антоніни — почала вона, крутнувшись на стільці лицем до мене. Я, мов зачарований, згодив ся.—Бо Вітольд певне не поверне сьогодні до дому,—докінчила вона розпочату думку.

Панна Антоніна, двоєрідна сестра Вітольда, жила поруч в своїй, колись родовій садибі, яка була конфіскована у її батька-повстанця. Жила вона так, що наймала три кімнати, а обід і обслугу їй давали теперішні хазяї, що купили маєток з аукціону. Той, що дістав його в подарунок од уряду, — швидко пропустив все в широкий потік життя, навіть ні разу не побувавши тут. Тепер його купив жандармський генерал на пенсії і вже од нього панна Антоніна наймала свою ж колишню хату. Тільки зимою жила вона у Варшаві, а весну, літо і осінь була в себе на селі. Старовинний великий парк захвщав білий панський будинок і хоч зовсім у безладі—він гордовито і яюсь понуро зберігав колишню свою красу. В місячні ночі в ньому було просто фантастично: то якісь темні аж чорні закутки, то засіріє стежка, наче тіло гадюки і згине поміж грою світла і тіни, то здоровезне корінне випинає

свої незграбні пальці і, мов закладте, чіпляєть ся у рідну землю, щоб не випустити її до загину. На невеличких галявинах темніють старезні смереки, а біля самого будинку притулилися ся дві ялини до білої стіни, наче дві жалібниці, і слухають цілу весну, як співає соловейко на бузковому кущі свою давно знайому їм пісню. Я дуже любив той парк, але бояв ся ходити туди од фронту—бо штук сім, чи вісім злющих собак не давали можливости незнайомому дійти навіть до мурованих воріт. Сю саму думку я і висловив зараз пані Вероніці.

— Якось пройдемо... Та й панна Антоніва зараз гуляє за ворітьми і ми її зустрінемо... Ну, марш!—потягнула вона мене за рукав з канапи, де я сидів.

— Зараз піду по капелюха...

— От вигадки... Наче хто буде дивити ся, чи ви маєте бриля, чи ні... Я так само піду без нього... Марш!

Взяла мене під руку і потягнула за собою на веранду. Збігли разом зі сходів, а потім пішли повільною ходою за ворота. Вона легенько спірала ся на мою руку і щебетала всілякі дурниці. Жаліла ся, що немає тут порядних знайомих — або неінтелігентні арендарі, яких не можна і до передпокою пустити, або управителі маєтками великих панів, які так само мало виховані, хоч і покинули школи. Од усіх них тхне гноєм або коровником... Звикли вживати грубі фрази в розмові і хоч цілують руку при найменшій нагоді, але потому од руки чути тютюном поганого гатунку. Їдять багато і неестетично, пють ще більше і дороге вино ковтають, наче се проста горілка. Потому засідають за карти і вже тоді їх і колом не виженеш до самого світу.

— Та й Вітольд часто такий грубий і невихований...

Вона на хвилину перервала і спинила ся серед дороги.

— Краще буде, коли ми підемо близьким шляхом... Тут і собак немає. Хоч треба перейти увесь парк до дому, а я так бою ся його в ночі. Ходітьте!

Круто повернулася і потягла мене за собою. Пішли вздовж канапи з високим насипом по другий бік. Насип густо поріс колючою дерезою і робив чудову огорожу для парку, куди справді ніяк не можна було дістатися. На стежку побіч канапи падала густа тінь од лип, що росли зараз же за насипом, і тільки дальше, наче фестони кружева, вона обривала ся під світлом місяця. Ми наче вступили в якусь заворожену течію і змовкли. Вероніка лякала ся кожної галузки під ногою і стиснувши мою руку од часу до часу щось шепотіла, чого я не міг розібрати. Під впливом вечера настрій у людини дуже одміняєть ся. Настає якась

невизначність, встають цілим натовпом бажання і все те трудно собі пояснити словами. Яюсь солодко перебувати лясливість моменту. Ми опинили ся під вражіннем такої хвилини і, я почував, як пані Вероніка ледві перемагає саму себе в приглушених словах випадкової розмови. Наче по тасмній згоді почав оповідати я, але коли мій голос ставав занадто сміливим, то Вероніка притуплювала ся до мого плеча і голос одміняв ся і падав на два тони. От уже й те місце, де можна трапити до парку. Тут чомусь немає канави, а тільки стоїть звичайний пліт, та ще в одному шматку настільки поламаний, що не буде ніякого клопоту його пересягнути. Ми спинили ся на невеликому горбочку і я перший пішов вперед. Виявило ся, що до можливого перелазу — неможлива дорога: нога одразу угрузла у болото і коли б не чоботи, а черевики, то вже було б повно води. Вероніка стояла і, схилившись вперед, підбравши руками спідницю, сміяла ся з моєї заклопотаної постави. Я знов виліз на горбок і, певне її сміх додав одваги, рішуче запропонував перейти се місце.

— Та я ж тільки у кашцях, божевільний!.. — і знову той сміх драгуючий, що падає в саму глибіню душі.

— Я вас перенесу...

Наче урвав тим словом щось живе і воно ущухло. Вероніка перестала сміяти ся, наче зважаючи серйозність моєї пропозиції. Думала не довго, бо я схилив ся і взяв її на руки. Вона не давала на те своєї згоди, але й не боронила ся. Яюсь вийшло само. Трохи постояв, наче зважаючи її тягар, і ступив у болото. Ноги ще більше угрузли, як вперше, але я вже того не почував, бо її тіло і така близькість туманили мені голову. Прихилила лице до мого лица, обхопила шию руками... і я почував, що дивила ся на мене якимсь особливим поглядом. Механічно витягував ноги і знову загрузав, то глибше, то плитше... А серце калатало, наче я учадів. Таки не витерпів і глянув на неї, глянув просто в очи. Мій погляд наче спинив ся на поверхні перед самою зіницею, трохи вжахнув ся, а потім втратив рівновагу і впав просто в глибину, потягнувши всього мене за собою.

Вона сильніше стиснула руки на моїй шиї, так що більше прилягла мені на груди, потягнули ся уста і раптом, наче гострий напій почав вливати ся в кожну ниточку найдрібнішого нерву. Лише оден момент... Потім самі ноги набрали ся сили.... Майже в кілька ступнів я був біля плоту, пересадив туди тремтливими руками пані Вероніку і тільки почув од неї — „Тут зовсім сухо!“ — але сам повернув до дому. Пігмей впав на мої квіти, ревів, як безглузда худоба і все гарне обернуло ся в якийсь хаос!

Перестрибуючи навманя я хляпав у лице болотом; сам тремтів, зуби дзвонили і коли вийшов на сухе, прискорив біг, як тільки було можливим.

Он і ворота і вартовий Левко, що запалює свою люльку... Я одмінив напрям, щоб не зустрічати ся з ним, а повз кузню пробіг до плоту, що одділяв садок управителя од шляху. Тут теж не багато клопоту—через грядки маку, через капусту і просто на ганочок до моєї кімнати. Впав на ліжко, лицем до подушки, і тільки тут, наче застиг. Ніби я важко хворий і мене тільки що привезли до лічниці. Зібрали ся лікарі і розмовляють, радять ся, думаючи, що я непритомний. Але я все чую... Он говорить страх, онде озиваєть ся совість, а он жаль за чимсь утраченим, а там і сором... Я не можу поворушити ся, а вони все радять ся, радять ся... Щось пропонують розрізати і віддалити з мого ества, щось взяти в дубки розуму і дати зрости ся нормально так несподівано поламаному членови мого організму. А серед всього того іронічно-сумуючий голос— „Тільки встати... тільки встати!“

— Я встати не маю абсолютно ніякої змоги! Чувш?

Що з того, що мені подобаєть ся вона. Що з того, що в душі я не рахую ся з принципами щоденної порядности. Але я не маю одваги. Мені навіть сором, що вона може зясувати мій вчинок якоюсь порядністю. Я хочу, щоб сього як раз не було... Але тільки уява може взяти те, чого бажає моя істота. Так мені зараз добре од того моменту, коли її тіло було таким близьким до мене. Я її зараз цілую, цілую без вагання і в уста, і в руки, і в чоло... Вона одповідає на мої поцілунки і разом з тим ми почувасмо незалежність. Ми незалежні ні од чого. Нас не вінчали, ніхто не кричав нам „гірко“ і ми самі знаємо, що і оден од другого ми вільні. Права немає — тільки безсловесна згода, маленька символіка поглядів і більше нічого. І я певний зараз, що кожного приваблює такий момент. І се не є поповсаність, а просто те, що споконвіку має в собі людина. Діло вже инше, коли моя воля здержує такі моменти або моя безвольність не дає рішучости... Ще инше, коли я задоволений в житю і не потрібую одмін. Знаю тільки, що мені жаль, що мені сором за мою малодушність. Так певне я загубив Олену, так загублю свої дні і так непомітно зйду зі сцени, де граю ролю послугача без слів, але за те з переживаннями і трагізмом ідейного героя. Сам, і актор, і драматург, і публіка. А найгірше те, що перекований у тому широкому вражінню, у якомусь великому змістови для загалу. І страшенно дивую ся, коли ніхто не помічає мене з внутрішнього боку. Та от і Вероніка десь там певне гніваєть ся серед темного парку... А

може й плаче, почувавши образу з мого боку. В данну ж хвилину я тільки й дихаю її красою, та її пориваннем.

Другого таки ж дня пані Вероніка почала війну проти мене.

Спочатку я думав, що вона не зможе дивити ся мені в очи.

Але сього як раз не трапило ся зовсім. Вона дивила ся навіть більше, як звичайно, але той погляд був холодний з маленькими іскорками, як кристали замерзлого карбольового кеасу.

Ніяких моїх послуг і коли я хотів на привітання поцілувати руку, то вона сховала її за спину і звернула ся до Вітольда.

— Добродій Таляга починає забувати, коли він витав ся зо мною, а коли ні...

На обіді, куди я трохи запізнив ся, що не раз трапляло ся, вона навіть зробила неприємну сцену... Глянула так само гостро, як я увійшов до столової, почервоніла вся якимись ворожими плямками і промовила:

— Я прошу вас, добродію, не спізнати ся до обіду, бо мені дуже трудно... а властиво якось ніяково одкладати для вас окремо.

Бачучи свій гострий виступ і те, як Вітольд поглянув здивовано на неї—вона поправилась:— „Я можу мало лишити, а тому воно вистигне... Взагалі, се поганий тон, добродію.. Невихованість!

В мені теж почала зростати якась знайома буря (сварка з жінкою); кров надбігла до лица, застукав голосно пульс на потилиці.

— Я тільки прийшов попередити вас, що я сьогодні... не зовсім здоровий і обідати не можу.

Повернув ся і вийшов.

(Далі буде).

МИХАЙЛО ЖУК.

Тільки встати.

(Докінченне).

Може тому, що я знав, що не буду сьогодні обідати, але як тільки вийшов за поріг, то так засмоктало в грудях потребою їжи, як ніколи. У своїй хаті почав знервовано ходити з кутка в куток. За яку хвилину прийшов куховар з запитанням, чого б мені принести, але я знову рішуче запротестував. Потім прибіг і сам Вітольд. Він умовляв не звертати уваги на те, що сказала дружина... Прохав вибачити її чудний настрій, а потому запросив поїхати з ним до спільного приятеля—Кастальського. Останнє я прийняв з охотою і через годинку ми тільки вдвох з Вітольдом, без фірмана, їхали шляхом поміж розкішними хвилями збіжя. Сухий, гармонійний шелест колосків, а з поміж того пісня ковиноків... Цілі потоки пташачих голосів і простір землі—настільки чудодійно впливають на настрій, що починаєш забувати розслабляючі подробиці життя. а бачиш усе його в цілому, і груди починають вільніше дихати, серце бадьоро працювати. Спершу ми розмовляли, а потім Вітольд передав мені віжки і сам почав дрімати. Я заглибився у слух, у розгляданне того, що навколо... Наче випустили з тісної загородки на волю... Там, у загородці, все таке велике і болюче, що, видасться, загрожувало світові, а знову тут, серед простору нив, таке все дрібне, що певне атом має більшу вагу або й не меншу в загальному рухові всесвіту.

Селянська дорога фантастична—ніколи майже не тягнуться просто до ціли, а вигинається, наче лінивий і заляканий робітник і вправо і вліво. Чи їй набридло вічно забігати поперед ідучого і вона його умисне заведе манівцями, чи той, хто перший її протоптував, був зневірений в найкращих своїх почуваннях і одмінюючи місцевість розтягував свій шлях, як найдовше, щоб не так швидко знову зустрінутись з правдою в очі. Так розмірковуючи і згубивши самого себе в просторах нив і великого неба, я все слухав той вічний шум колосків порожніх і повних, посохлих і засихаючих, що не помітив, коли опинився біля шосе.

*) Початок в III кн. ЛНВ.

Тільки, як кінь лягнув підковами, то я припинив його трохи, але так раптово, що Вігольд прокинувся. Переїхавши шосе впоперек— знову трапив на дорогу, що була добре обсажена підрубаними вербами. На ріжку дороги, на стовпчику, встиг прочитати напис— „Село Ута“. Ще яких десять хвилинок, але вже в розмові з Вігольдом, і ми приїхали в подвіре Кастальського. Старовинний дім на оден поверх, вкритий позеленілими гонтами; перед зашкленним балконом овальний квітничок з різно-коліровими циніями, та наче слабими на сухоти балзазінами. Дорога обсажена чистим піском і розчисана граблями; по боках балкону і по фронтових стінах дому—цілі маси дикого винограду, що мов драна сорочка показує тільки місцями смагле тіло стіни, облупане дощами і негодою. Вігольд вистрибнув і почав стукати в двері балкону. Ніхто не вийшов. Тоді почали у двох гукати фірмана, який незабаром і з'явився. Виявилось, що Кастальський пішов з рушницею у збіжжя на дичину і що певне скоро поверне до дому. А от і кляшниця одімкнула двері балкону і приязно усміхається до Вігольда. Се добре одгодована дівка, молода і сильна, з великими формами тіла, що так і пнуть з під літнього одягу. Зачіска в неї зроблена з претензією на городську, але безладно. Дешеві та великі грибінці стирчать на всі боки, наче колючки на дурмановому горісі.

— Заходьте,—запрошувала вона нас—панич зараз поверне з поля... та можна й хлопця за ним послати... Ян! — гукнула вона до фірмана, що вже відїздив до стайні—Ян! Скажи Опанасови, щоб по панича збігав!

Я увійшов до передпокою і роздягаючись помітив, як Вігольд залицяється до кляшниці.

В кімнатах було прохолодно і приємно, oprіч того духу, що так звичайний і характерний для старших кавалерів. Усе якось пересякло ся тютюном, горілкою, та собаками... Та й зараз у в'ятальні на великій канапі спочиває двоє таксів з чорними мордами і жовтими бровами. Видається, що то не брови, а якісь ніколи не сплячі очі, на одміну тим другим, що потребують одпочинку. Скрипить під ногами дубовий паркет, коли я йду до кабінету. Мені треба вишукати тютюну, бо я не взяв з дому ані одної цигарки, через те позираю на великий стіл. Там, крім паперів і двох пляшок з пива, нічого не має. З кабінету зазираю до спальної, де на столі біля вікна помічаю потрібний мені тютюн і гідзи. Ліжко ще досі не прибрано—біля чього, долі, брудна білизна і комірчик... На столі, наче по землетрусі,—повний безлад руїни.

Тут, і патрони, ремінці, і машинка до набивання патронів, і клей-тухи, і якийсь старозаянний пістолет... Все те поприпадало пилком і притрушене потирухою з тютюну. Спочатку мене здивувало якесь особливе світло, але тепер я вже зясував собі, од чого воно таке. Немає ні одного вікна в хаті, щоб не було затемнене виглядом рослин. В кожному, наче в рамках зелені візерунки з темними лініями стебла або гілля. Через те в хатах повно зелених рефлексів і особливе півсвітло, що після сонячного дня на дворі—тут видається і темно і якось турботно. Надійшов до вмивальника, щоб вимити руки і лице, які за дорогу як слід забруднилися. Тепер зовсім добре! Після холодної води, якось приємно щипає шкіру і трохи ріже очі—мабуть од мила, бо я старанно втирав його в орбіти... Зробив цигарку, закурив... Потім набив ще кілька штук і повернув до витальні... Ключниця вже принесла холодного пива і витягала корок з пляшки; Вітольд держав перед нею шклянку, а лівою рукою обіймав її за стан і певне щипав, бо вона якось особливо сміялася і залишала роботу.

— То що ж, я маю довго чекати на ваше пиво!—підроблено сердився Вітольд.

— Прошу не заважати... У, не сором панови!—огризнулась вона до Вітольда, дивлячись на мене. Я пізнав той погляд, що так часто кидали на мене жінки, коли в моїй присутності їх обіймали. Ніколи я не був порядною людиною і ніколи не вдавалося бути отверто не порядною. Не ставало відваги через того пігмея. Жінота певне інстинктивно відчувала його присутність і спинялася нерішуче перед моїм феноменом. Се мене якось розлютило і підійшовши до ключниці, я поляпав її по плечі...

Плече здригнулося і та ефектовна деталь пробігла по моїм нервам в середину і викликала гострий приступ причинної у його недоноска; я виразно почув, як він гукнув на саме дно і конвульсійно зарухався. Ключниця випросталася, здивовано і серйозно подивилася в мої очі, а я напружувався, щоб глянути на неї... Очі мої бігали, як та бульбашка повітря у важку, але ними я не міг вловити потрібної середини. Ог лице її проясняється, але з яким призиством і іронією. Потім я бачу, як підступає сміх—він сильно напинає великі груди і починає трусити ними так нахабно, так переможно, наче я дрібний злодій, що наважився вкрасти добре напакowanego гаманця... Стою присоромлено і дивлюся, а перед моїм носом трусять піль моїх злодійкуватих намірів. Поставила пляшку і кинула з тим сміхом до мене.

— Певне добродій краще за мене одкоркує!—і вийшла. Я взяв

ся до пляшки. На пробощнику ше лишив ся піт од пальців кляшниці і трохи тепла... Се мені було так гидко і взагалі я во-роже настроїв ся проти неї, що витягнув хустку з кешені і обмотав нею залізо. Вітольд щось наспівував і деренчав своєю шклянкою об мою... Нарешті я налив пиво.

— Добру дівку завів,—ковтаючи напій промовив Вітольд до мене. Я, немов мене що підмило, почав цілу орацію в оборону жінок. Казав, захоплюючись, з тим особливим жаром, який навіть підступав мені до лица і хотів своїми словами неодмінно зміпати Вітольда з болотом.

Такі промови добре вдавали ся мені по своїй щирости, бо в той саме момент я вірив у щось инше, що так гарно вклададо ся наче лірична поема і пестило мій слух надземними піснями.

— Бо ти, мій голубе, риба, а не людина!—закінчив Вітольд мою пісню.

— Го-го!.. Яким чудом?.. Якого біса!.. Чи не сорока на хвості приперла вам звістку, що...—викрикнув Кастальський і поцілував ся з нами.

— Юзька! Ю-у-у-зіка!—гукав він на всі хати—забери рушницю! От дівка так дівка—причмокнув він язиком до кляшниці.— Чого вирячила очи? Давай там каву або що! Так приїде сьогодні Рекош—раз, приїде Гаєронський—два, потім двоє дурнів Вистра-мів—Юрко і Владек—чотири, вас двоє віслюків з Назарету—шість,—я—свиня—сім, і панна Ма-рі-я! — проспівав він—вісім! Юзька—чортова душа... дай шклянку, та ще пива!

У австрійці, спеціальних рейтузах і прекрасних чоботях—Кастальський був, як намальований. Він надійшов до рояля, гукнув на дзиглик і сдгорнувши трохи лівий маншет поглянув на годинник. — Будуть незабаром! Потім крутнув ся до клявіатури і затарабанив мазура, викрикуючи.

Цілувать... не цілувать!..

„Мо весілля почекаць?..

Поцілую хіба в ус—

Тоді швидче одружусь!..“

Вітольд і я підхопили мотив і повторили разом останні два рядки.

— Ходім краще до столової—урвав раптом Кастальський і потягнув Вітольда за руку.—А ти літературна шкапо чого сидиш... рушай за господарем!—кинув він до мене через плече. Вітольд теж обернув ся, блиснув рядами білих зубів до мене і, ніби не взмозі здержати сміху од моєї постави, комічно процідив:

— Бісова душа... Шевченко, живий Шевченко та й годі. А, одчиний, проклятий жиду!..—Нахмутив він брови і повів очима в бік, блискаючи білками.—Ха-ха-ха!—засміяв ся знову Вітольд. Кастальський тягнув його далій і не звертав уваги на промову.

— Мільтон! Грушка!—кликав він на таксів, що забавляли ся у витальні — ісі!

Поминувши півтемний і великий передпокій, де видніли ся сходи на перший поверх, ми увійшли до світлої столової; хоч і з двома вікнами була ся чимала кімната, але вже ті вікна без ніякої рослинності перед ними, і тому тут було нинше світло, як у других покоях. Поміж вікнами стояв стіл, заставлений численною юрмою ріжнومانітних пляшок і білих чарок. Стовпцем—тарілочки, видельці і ножі поруч.

— Ся Бастілія на сьогодні!—пояснив Кастальський з умисне театральним рухом руки. По середині стояв великий стіл з білим обрусом і холодною стравою; поміж приборами лежали букети з квіток. Було чисто, парадно, наче і справді на свято.

— Каву давай сюди, на отсей столик,—ляпнув долонею Кастальський по столику під стіною. Юзька подала прилад до готування кави, поставила сметанку, мисочки.

-- Принеси сюди тютюн і гільзи... Ну!.. Швидче...—крикнув на Юзьку таким голосом Кастальський, наче на неслухняну худобу. Юзька нічого увесь час не казала, тільки сміяла ся і важко ступала по хаті... Все тіло в неї трусило ся і видавалось, що воно також по тиху смієть ся, тим особливим сміхом, що повний чогось загадкового, сміхом тіла. Вся вона зробилась його, Кастальського... Втратила напругість, втратила можливість бачити річи навколо, наче злила ся з тими річами, бо вони тако ж належать „йому“ Всі річи тако ж потиху сміють ся до нього... Нехай, вона не боронить їм сміяти ся: вони мають таке саме право—з тієї шклянки він пє, тією ложкою їсть, а на тім кріслі сидить.

— Зрештою—пропонує Кастальський—краще Юзька приладнає каву, а я вам покажу сад і лямпіони. Юзька, принеси тютюн в сад, а каву сама заготуєш... Ходітьте!

Знову вийшли до передпокою і через зашкленний балькон, через квітнички, завернули за ріжок дому. Тут так само чисті стежечки, розчесані граблями. Зелена од декораційних рослин альтана—приваблює темним створом, де мабуть так приємно спочити в холодку од всього на світі. Між новими стовпчиками по стежках—напнуто дріт, а вже там повно колірових ліхтариків. По середині чималої галявини з підстриженою травою—стіл з білим обру-

сом, з цілим рядом стільців навколо. Вітольд і Кастальський розмовляють про господарські справи. Кастальський висміює Вітольда, що він нічого не тямить в господарці і тільки заважає своему управителю в роботі. Вітольд гаряче боронить свою позицію доброго господаря. Чути терміни: „Трехпольова зміна“, „фасфати“ і т. и. Але я тільки хвилинами виловлюю слова, бо більше дивлюся паєколо. Онде видно скирти, стодоли, ставок. Там далій манячить село, наче розсипані ріжнманітні гузики. І мимоволі думаю: „Ніде не має таких скирт поміж сёю частиною села... Бо се тільки панська привілегія. Високі, свіжо жовтого коліру соломи, вони особливо впливають на мене. Я навіть чую той дух соломи і стиглого зерна“.

— То ваше?..—попитав я Кастальського.

— Ні, то вже не моє... Он що моє!..—і він витягнув з бокової кешені портфельчик, одкрив його і майнув перед моїми очима краєчками сторубльовок.

— Та ще он там невеличка скирточка—показав він праворуч на окремо стоячу скирту.—Ще в окономії не продане... Словом, добре!—хляснув в долоні, крутнув ся на одній нозі, гукаючи:

„Цілувать... не цілувать?..

Мо несілля почекаць?..

І разом з Вітольдом закінчив:

„Поцілую хіба в ус—

Тоді швидче одружесь!..

Сонце вже зовсім наближало ся до обрію і довгі, прохолодні тіни лягли мячно на шовкову траву. По стежці од офіцини ступала товста постава в чоботях і в кушенькій тужурці; у правій руці тягнув ся чималий малахай. Пика кругла, червона, наче печений рак, тільки білки в очах поблискують гостро. Надходить до нас, скидає пухкою рукою „маціюфку“ і починає витати ся.

— Що за морда?—шепоче Вітольд до мене.—Се управитель—пан Стах.—Чолом, пане, Стаху!—привитав ся Вітольд до управителя.

Очи в білках, наче загрузла вишня в сметані... Він осміхаєть ся білим рядом зубів, зморщує якомсь повіки так, ніби витискає ті вишні.

— Як ся маєте, пане ласкавий?!—промовляє він шепелявою мовою. Схиляє поважно голову, блискаючи білим, не засмаленим на сонці лобом. Очи уперто вставив на того, з ким розмовляє, і так неприємно дивити ся на них, як буває часом, хто візьме в пучки вишневу кісточку і намагаєть ся нею стрельнути на вас.

— Ще не одружили ся, пане Стаху?—іронізує Вітольд.

— Де вже нам дружити ся. Ми так, помаленьку, чужими жінками пробиваємо ся... Як то кажуть: часом з квасом, а порою з водою.

Вітольд вибухнув козячим сміхом на дотеп пана Стаха. Мені гидко сгало дивити ся на поставу сього „панича“, просто фізично гидко од його особливої конструкції тіла, і я непомітно дійшов до альтани, там повернув стежкою до саду і пішов просто поблукати. Наче хто розсипав золото—от ті маленькі плямочки вечірнього сонця; ступаш ногою, а воно тобі стрибає на черевик, лізе по одежі і лягає теплим поцілунком на руку, блискає в очі. Як тільки я зайшов, що не стало чути розмови, якось порожно зробило ся в середині. Мускули обважніли, стерли ся в попіл, як та перепалена кістка... Голова моя почувала себе так, як перебиває повітряний шар,—його тягне непереможно вгору, а тут вчепив ся сіткою вірвовок кошак з людиною, з мішками піску. Що одмінило ся, думав я собі, хоч би за десять, пятнацять, більше літ...

От вже десять літ, як помер мій батько... А що стало ся? Те, що було за його часів, полишило ся незмінно. Ідеали людскости... Вчора мені треба було запалити в соняшний день свічку.

І що ж—не помітив навіть, що вона горить. Тільки вночі вона світить, а не в дійсному світлі. Просто жахаєш ся, коли глибоко продумаєш, якої треба темноти, щоб всі наші людські ідеали світили. Але все воно штучне, на одну мить, на кілька поколінь... На те, щоб не запалювати при дійсному світлі. Де-ж воно те дійсне? От на сьому пункті і спинають ся усі. Починають з того, що утворюють програми, різні методи і хочуть підмінити ними світло. Нікому не хочеть ся сказати отверто, що воно навколо. І властиво не „сказати“, а увібрати в свою душу. Мабуть треба просто навчити ся користатись світлом, просто так, без ніяких програм і методів. Вікова культура. А по щож одкидати ті досліди наших попередників. Тільки щось мало в тій культурі спільного зі світлом. Всі ми думаємо, що як ми дійшли до монопланів, гидропланів,—то се є світло. Техніка, розум, пристосування для своїх же вигод усього того, що колись не належало до нас. Се річ проста і функція така звичайна, як і серед всього королівства природи. Найменча рослина удосконалює свій рід так, щоб він був забезпечений од випадкового. Завсігди стає в голові прокляте і вічне питання—Чому? Чому культура не одмінила ті споконвічні поділи людей, не урівноважила їхні характери, не скувала їм сильної волі і вдачі.

Почнеш одділяти світло на смітнику культури і побачиш, що се тільки свічка серед яскравого сонясного дня. Пишуть люде,

але жите пише ще страшнійше, ще з більшою психологією, ще з глибшими нюансами. Воно пише не на те, щоб дати художній твір, а щоб відповідно заплатити за все штучно утворене, за все хобричне, що при нашій допомозі заростає буряном у нашій же істоті. Чиж то варто тішити ся, що бурян літає на моноплані? Нам би слід було як найменче тішити ся і як найменче співати собі діфіраблів. А то ми занадто хвилюємо ся над кожним величннм, на нашу думку, твором і в щоденному житю сіємо гидоту навколо. Ставляємо пам'ятники „Світлови“, бо в нас коротка пам'ять і ми швидко забуваємо; та й так робить „Темнота“ і ми хочемо перебороти таким способом її. Нікчемний раб, що діставши свободу, нічого не може вигадати кращого, як наслідувати свого пана. Він боїть ся викинути з душі його образ досвіду, вікової культури. Тягом утворюємо ферменти життя! Радіємо, як воно бе нам у ніс і кричимо „гірко“. Наче на весіллю—певне думаємо, що світло з нами поцілуєть ся...

Дійшов до кінця саду, до самого куточка, що палав, як жар. Там заходило десь сонце і серед темних рамок з дерев, що трохи розступили ся, утворюючи вихід на дорогу в поле, воно горіло всіма проміннями своєї кулі. Так замануло ся кинутись у те джерело світла, що аж трохи підбіг до виходу. І справді був момент, коли видавало ся, що я зараз впаду в щось яскраве і повне справжнього життя. Але тільки висунув ся зпоза стовбурів, як моє джерело опинило ся на далекому обрії, а по боках розбігли ся поля, мов зроблені із шкурок їжака. Повно колючої стерні... От тут ще так недавно жило щось величне і кудись витхало. Наче порожнє помешканнє лишила ся земля і так тихо, так мертво стало. Стільки тут було шумів, голосів, і вже немає. Мені згадало ся, що по дорозі я упивав ся тими шумами поля. Ні, он якісь сумні рядки... То лезне запаковані у рогожу річі, які полишили з наміром, що завтра повезуть їх на залізничий двірць. Я збігаю з горбка в канаву, вступаю на шлях і надхожу до тих рядків. Кошиці! Все те, що так співало—лежить тепер звязане в снопи і нагадує невільників, бранців після якоїсь війни. Поторкав руками спіц, а він озвав ся сухим шелестом, наче пересохло йому в горлі і він не може сказати слова. Як сумно! Лунає пісня, сунуть по дорозі останні на сьогодні вози з хлібом, збивають хмари пилу вівці, ірже лоша і стриває, наче танцює дикунський талець... Все те черзоче од сонця і видаєть ся ненатуральним, а якоюсь ілюстрацією до фантастичної казки.

Знову повернув до саду, і згадала ся мені панна Марія. Ко-

лись от тут—я, вона і ще знайома панна тікали од грому. Вони ходили купати ся до річки, що пробігала повз окономію Кастальського. Прийшов туди і я з наміром купати ся. На подвір'ю зустрів Рекоша і Кастальського, що приїхали сюди верхами на конях. Вони сповістили мене, що вже купають ся панни і що варто піти та підглянути. Я запротестував і здержав їх наміри, а коли ми зустріли паннів, то Кастальський і Рекош повели проти них таку облогу і так отверто промовляли, що панни просто, як мені тоді здало ся, налякались. Кастальський схилив їх погуляти в саду, та повечеряти з ними серед чудової природи. А коли панни сказали, що боять ся негоди, то він запропонував запрягти коней і одвезти їх до Вітольда. Вони політично згодили ся і якое так вдало ся, що я і двое дівчат пішли самі до дому. Виявилось, що вони чули мою суперечку з Кастальським і Рекошем, коли я обурював ся за підгляданне і як останній аргумент сказав, що попережу їх. Панни чомусь шепотіли, що я хороша людина і порадили ся, чи не краще буде піти до сестри Кастальського, що літувала тоді в маєтку, і попрохати її завезти їх до дому, а головне—збити тим з дороги панничів. Ми так і зробили. Я зробив ся героєм, прекрасною людиною... Се мені було приємно, а в середині я почував, що то ніяка героїчність, а просто лячливість моєї вдачі. Мені було більше жалко, що вони так дивлять ся на мене... Як-би було можна, я-б висловив своє обуренне проти того мого „прекрасного“. „В мені його немає! Немає і не було ніколи!“—кричав я думкою. А панна Марія розповідала тоді, які то погані муштини і як гидкі їй всілякі „такі“ відносини.

Тепер же панна Марія приїздила сюди і з ким... З Рекошем!.. Як я довідав ся, вона саме з тої осени, після того, як балакала зі мною, оселилась у його. „Цікаво побачити“—подумав я про панну Марію.

Находячи до дому, я почув веселий жіночий сміх. А от і шелест спідниці—чути біжить жінка. Справді з-поза закруту невеличкої стежки на головну алею—якою я саме йшов—вибігла панна Марія. Одягнена в ясний літній костюм, сама гнучка, високого зросту,—вона утворювала гармонійну, живу пляму на фоні синяво-зеленого, вечірнього пейзажу. Вона аж злякала ся, коли я привитав ся до неї.. почервоніла вся і часто дихаючи кинула:

— Пан дуже одмінив ся, тільки, здаєть ся, не в тому, щоб залишити свій меланхолійний настрій. Та чого ви так дивитесь на мене? У вас якийсь—вона трохи розтягнула слово, добіраючи певне відповідного виразу,—якийсь божевільний погляд. Ви, правда, чудна людина.

„Знову те саме!“—подумав я— „І чим я так лякаю життя, коли в дійсності надзвичайно люблю. Чорт! І дасть же природа таку дурну вдачу людині, наче за яку провину. Ти ж прекрасна і я не можу без болю дивити ся на твою красу... Чому ж ти одвертаєш очи, за що ти мене ставляєш на підвищенне святого, благородного... Ну, годі! Зрозумій мене!“

Вона одвела очі і гукнула:

— Владек, Владек!.. Сором... не тільки не вловив, а просто десі загубив ся... Та йдїть же швидко!

В тому голосі, крім бажання веселости, ще чули ся нотки якогось перестрашу. Наче вона страшенно чогось налякала ся, не хоче в тому признати ся і тільки своїм подвоєним криком бажас зрушити тасмний куточок другої душі, де без слів передаєть ся перестрах і тягне другу людину на поміч. Замість одного Владка зявила ся вся кумпанія. Я привитав ся з усіма, але стежив очима за панною Марією. Вона ніби забула про мене, але ті непомітні погляди, що посилала у мій бік, казали зовсім иньше. Просто чомусь обігала, може їй здавало ся, що я неодмінно щось спитаю і треба буде неодмінно одповісти, чи просто сама моя присутність турбувала той спокій, який иньші не тільки піддержували, але навіть творили. Рекош, обхопивши мене за стая, почав свою звичайну солодку промову, не вимовляючи добре літеру „р“.

— Давно запитали пане літераторе? Може вже написали що цікавого. Колись, знаєте, і я, ще в реальній школі, писав оповідання... І доволі добре виходило: та залишив, за браком часу. Як дозволете, то приїду послухати щось новенького... пам'ятаєте, ви давнїше, читали у Вітольда свої твори? Я й досі під впливом вашої музи.

— Не бреші!—струснувши жартливо Рекоша за комір, промовив Вітольд.—Ти стілько розумієш ся на літературі, скілько свиня на помаранчах.

Рекош почервонїв, якось невдатно почав боронити свою прихильність до музи, але я вже не уважно слухав його. „Як вона одмінила ся—думав я про панну Марію—де подїла ся та якась особлива непевність, те щось дівоче, що так одрізняє її теперішню од тої колишньої. Навіть саме тіло стало не те: то воно було м'яжке, безвольне і не вмїло виставляти себе на огляд иньших людей. Тепер зовсім інакше—рухи якісь надмірно напружені, кожна лінія ніби наелектризована, а уста, очи,—так уміють сміливо дивити ся вперед і так лукаво посміхати ся, що стає потрібним озвати ся до неї тим же сміхом і таким же поглядом. Якї у неї думки? Що вона в дану хвилину може думати про мене, про

всіх нас, муштин, які оточують її і щось говорять до неї? От вона поправила рукою кофточку так поспішно, що я зрозумів той рух і без пояснення; хтось, певне, занадто придивлявся на те місце поглядом голодної людини і своїм рухом вона одігнала той погляд, мов докучливу осінню муху.

Розмовляючи і сміючись всі повільно вийшли на площинку, де стояв стіл. Я все стежив за панною Марією...

„Чому вона так особливо сміється і так голосно?—Невже їй справді весело, чи вона відчуває потребу бути веселою. Колись на вулиці у великому городі, на світанню, я бачив таку картинку: перед підздом до шиковного готелю спинився англійський фаєтон на пневматичних, гумових колесах, а з нього вже вийшла одна пара—мушина у котелку і розмальована жінка в маленькому брилику під вуалем. Вони спинилися на хіднику і позирали на другу пару, що саме сходила з фаєтону. Мушина першої пари перекинув пальто через плече і тим зменшив і так невеличкий свій зріст, а мушина другої пари—просунув пальто крізь ліву руку взявшись у бік, сам худий і високого зросту, допомагав правою рукою своїй дамі зійти на землю. Ті, що на хіднику, голосно сміялися, бо худий зсунув бриля на потилицю, розплющив до них одне око, а друге зморщив до своєї дами; особливо комічно, якимось по п'яному, він зробив устами гримасу, а широко розставлені ноги і трохи випнутий уперед живіт, докінчували смішливе вражіння. Її ж дама, навпаки, сходила обережно, вся заплутана в модне шовкове манто і був на її лиці вираз особливого смутку, чогось такого, що має впасти зараз у прірву. Не дивлячись на фарбу на лиці, на крикливі ефекти одягу—той смуток цілком заволодів нею, правда на хвилину, але так, що не було місця для чогось іншого. Що вона думає—цікавило мене тоді таке саме питання. І тоді ж я порішив, що нічого вона не могла думати, бо то був тільки момент переживання без ніяких думок. Коли вони зійшлися разом на тротуарі, то почали сміятися, щось голосно говорити і видно було, що їм неодмінно хочеться утворити ілюзію веселости. Кожна з двох жінок—я був певний—охоче б виспалися кілька годин на вигідній чистій постелі, але вони ще не скінчили обов'язкової гри ночі: треба ще буде там у номері попестити своїх паннів, пустити їм до носа диму з папіроси і до сліз посміятися з того; а потім лягти до ліжка і тільки зовсім у день, в прокурений, насмічений хаті—важко заснути доостої години, саме до панського обіду. Чому іменно ця картина згадалася мені зараз? Що спільного може мати панна Марія тут на селі з тим, що було

там у великому городі? Але помінаючи всі мої запитання хтось иньший казав про той звязок і казав так переконано, що я не міг не вірити.

Рекош надійшов до панни Марії в той саме момент, коли Владек Бистрам припинав їй велику, кактусову жоржину червоного, аж чорно-червоного, коліру. Рекош взяв панну Марію за лікоть і почав щось шепотіти на вухо. Вона одхилила до його голову перегнула ся трохи назад, од чого тіло набрало того вигляду, що мають стиглі овочі, які так стисло облягає тоненька шкурка. Вітольд нахилив ся до мене і почав потиху: „Тиж знаєш, що він плаче, коли цідуєть ся з нею... Од найвищого задоволезня... Як той крокодил після доброї їжи... Сам мені розповідав, їй Богу!

— Панове!—кричав Кастальський—може варто трохи повечеряти... Ходімте до столової...

— Якого біса до столової—в тон Кастальському закінчив Гавронський.—Обіцяв лямпіони і до столової... Краще от тут на дворі... Як раз і стіл є... Я не піду до столової, хто зо мною, панове! Він енергічно сів до порожнього столу, позираючи по присутних.

— Я теж волю на повітрі—викрикнула панна Марія і рушила до Гавронського. Кастальський розкланяв ся перед нею, розвів безпорадно руками і чемно промовив:

— Воля ваша! Зараз дам наказ, щоб усе перенесли на двір

Потім звернув ся до мушин.

— А вам, панове, раджу піти все ж на хвилину до столової і проковтнути по чарці. Пане Ста-аху!—гукнув він до офіцини, переждав хвилинку, знову повторив вигук, аж пови у вікні не зявила ся червона фізіономія Стаха.—Скажіть там кому, щоб перенесли їжу і все з столової до саду... Та швидче рухайте ся, кавалере,—не так, як ваша кобила...—докінчив Кастальський. Всі заміяли ся, бо знали, що у пана Стаха була особлива кобила, яка могла спиняти ся, де їй подобаєть ся і стояти мелянхолійно стілько ж, скільки їй потреба, не звертаючи ніякої уваги на малахай свого пана. Пан Стах на хвилю сміху махнув тільки рукою і сховав ся до хати.

Крім Владка і панни Марії всі мушини пішли до столової, а Кастальський силком і мене потягнув за руку, розповідаючи по дорозі особливі таємниці ріжних напоїв і гармонію закусок до них.

В столовій всі згуртували ся біля столика з напоями і стоячи випивали свої чарки. Закуску кожний клав на маленьку тарілочку і теж стоячи, немов на залізничому двіри, заїдав випите.

— А що ж пан господар?—попитав Юрко Бистрам.

— Го-го!—озвав ся Кастальський—я звичайно перед гостями ще зробив порядну репетицію, щоб не скандалізуватися. А тепер, як порядний актор, я готовий до своєї ролі.

— Так чого налити!—питав знову Юрко, держучи пляшку з горілкою.

— Ні,—заперечив Кастальський—сього вже не хочу... Там десь булістенчик заховав ся... От!—і він витягнув пляшку з коньяком, подивив ся на світло, налив велику чарку і майстерно проковтнув з виразом повного задоволення.

Стах товк ся по столовій і гримав на дівчат, що невміло, на його думку, переносили наїдки. Коли проходила повз нього клішниця, то він витягував ся під своєю шкіряною курткою і направляв очі на неї так уперто, що забував десь голоса і тільки без звуку ворухив губами. Юзька гордовито пропливала повз пана Стаха і робила вигляд, що його зовсім не бачить. Може він і вірив у той вигляд, але сама вона знала, що в такий момент як найкраще бачила. Вся вона робила ся тоді, як дірчата комора, де замкнені людські очі бачуть усе навколо, що їм тільки треба бачити.

— Ну, що,—звернув ся Кастальський до Стаха.

Той тільки показав рукою на порожній стіл і поглянув на групу біля маленького столика, наче кажучи: „Тільки тут і спинили ся“.

— Так потім, пане Стаху, коли буде відповідний момент, закінчіть усе, щоб не було очікування.

Пан Стах старанно замотав головою з білим лобом, а очі уперто держав на лиці господаря, наче вони були мухи, а то мед, од якого не можна одірвати ся.

— Як стемніє, то не забудьте позасвічувати ліхтариків—кинув Кастальський ще раз до Стаха і вийшов до саду.

Я охоче випив і закушував, бо голодний шлунк вимагав своєї порції... „Що тепер робить пані Вероніка?“—думалось мені.— „І нащо вона провадить якусь гру... Потім се ж неможливо, коли піде так далій, то треба повертати до дому... Гм! до дому... До якого ж се дому ви поїдете, паничу?“—іронічно запитую себе в думках.—„Знову слухати, бачити, чого не хочу, не можу навіть“... Мені увявили ся голоси знайомих, їхні рухи, поради, посмішки... Згадало ся місто, таке відоме, де я вперше лежав у порожнім помешканню долі і де мені видавало ся, що то не хата, а якась страшна труна. Знову ж тут... Я не міг бачити пані Вероніки... і знову не можу піти туди, куди вона мене надить. А коли й піду,

то все се вийде в мене гидко, і я і вона втратимо щось таке, чого ніяк не можна буде склеїти або налагодити. Ми нічого не казали одне одному і нічого, ніякої умови між нами не було. Але рішучість зробить усе... Треба, чи не треба тої рішучості?.. Погано!"

Ковтав чарку за чаркою, поки повеселійшало і останнім вийшов в сад. Хміль ударив до голови ще більше, по повітрі кололо в щоки і в руки тими булавочками, але то нічого... Я знав, що затерплим більше пити буду. Насунулась звичайна в такі моменти для мене мелянхолія і надходячи до столу, де вже сиділа вся компанія, я почув привітання од Вітольда.

— „Ой наступає, та чорна хмара...“—проспівав він, потім вилаяв ся:—Бісова душа! Та ж погляньте на сю змору.

Всі звернули увагу на мене і разом засміяли ся. Панна Марія сиділа поміж Владком і Рекошем; трохи почервоніла, з чаркою бурштиновсі мадери, вона якось відважно сміяла ся, одхилившись трохи назад; зачіска крихітку прийшла в фантастичний безлад, очи мрійно жмурились, тільки вохкі уста палали, як квітка маку. От вона встає, підносить у гору чарку і дивлячись на мене пням і мрійним поглядом кидає:

— Хоч і жите не вартне — евіва лярте, артисте! Де ж ваша чарка, художнику?

Кастальський миттю налив мені чарку і я повільно ступаючи з нею попрямував до панни Марії. Гавронський потягнув ся через стіл, щоб почаркувати ся з нею... Панна Марія повела очима до його і, сміючись, одказала:

— З ним перше!..

Мені було ніяково йти до неї. Вся вона занадто приваблювала, але „той“ в середині починав тремтіти і тягнути мене назад. Вона очікувала і дивилась мені просто в очи.

От видно, щось помітив її погляд, хвилинку він вагав ся, але потім блиснув якоюсь думкою і затремтів од свого внутрішнього сміху. Вона порішила щось і ждала моменту. Я надійшов і спинив ся за крісло, простягнувши руку з чаркою до неї...

Торкнули ся...

— Спочатку подарую вам квітку, а потому випемо...

І одхилившись ще більше вона поцілувала мене в уста. „Той“, що в середині, був непритомний. Я не встиг одповісти на поцілунок, не встиг здержати тої крові, що бухнула мені просто в лице і коли піла свою чарку панна Марія, а решта довкола жартувала і сміяла ся, то я не стояв, а висів комічно для себе у повітрі, втративши ґрунт під ногами.

Кастальський приспівував, а за ним підхопили всі:

„Мав ти, хаме, злотий ріг,
 Був на шапці дякий тур.
 Шапку вітер скинув,
 В лїсі ріг погинув...
 Тепер тільки й маєш...
 Тепер тільки й маєш...
 Шнур!..

Од легкого подуву вітру гойдали ся ліхтарики у своїх ріжноколірових спідничках, а в середині кожного моргав живий вогник; в горі розпвітали зорі, а під ногами в мене все таки не було землі. Я поставив свою повну чарку перед Владком, вишукав порожнього стільця і сів. Саме кінчали останній куплет і після слова „Шнур“ Кастальський тикав на мене пальцем.

— Се не чесно—протестувала панна Марія—ви мусите випити свою чарку... І на поцілунок не одповів і не випив. Візьміть!..

Чарка моментально опинила ся передо мною. Я вилив усе з неї до рота, взяв серветку, приклав, ніби витираючи вуса, і всю ту грудку, що пекла мені неможливо шкуру в середині, витиснув до неї. Потім зробив вигляд, що закушую якимсь марінадом. Панна Марія уважно стежила за мною, трохи вставши з стільця і держучи якось застиглою своєю чарку в піднесеній руці. Видно, що вона не повірила тому, що я випив і од того недовірства почервонїла, зсунувши брови до купи.

— Бреше!..—викрикнула вона до мене.

Мигнуло шкло і з тремтячим звуком близкнуло іскрами перед моїм носом. Панна Марія кинула свою чарку в мене, а вона розбила ся об карафку з крушоном.

„Браво, браво!“—заляпали мушцини в долоні.

— А ти не бреши—поважно звернув ся до мене Кастальський. Рекош кліпав очима і хапав панну Марію за лікті, але вона сердито його одіпхнула, змїрявши зневажливим поглядом, який ясно казав, що вона добре знає його мізерну вдачу.

— За здоровле пана Тадеуша Рекоша!—запропонував Гавронський.

— І його нащадків—закінчив Кастальський, лукаво моргнувши до Вітольда.

Панна Марія, наче струснула з себе воду, звернула ся до всіх і ясно, наче на злість собі промовила:

— Дарма шити за нащадків... А от я хочу збити ще одну шклянку...

Не чекаючи відповіді, панна Марія вхопила шклянку Владка, вилила йому решту вина за комірчик, а саму шклянку підкинула вгору і заляпала в долоні, коли вона з лоскотом впала на стіл, вдарила ся об край якоїсь миски з холодним і розсипала свої шматки по столі.

„Браво, браво!“—зареготались муштини.

Рекош зовсім розтеряв ся і не знав, що йому робити. Він ухмиляв ся до всіх якоюсь особливою ухмілкою, наче казав: „Я не винен в тому, далі-біг не винен!“

А панна Марія викрикувала до Владка комбінацію словянських слів на французький манер; розмірковуючи їх так, щоб входило туди більше непристойности.

Все наче одмінило ся перед моїми очима: найдрібніші фізичні хиби людини, яких я не помічав без горілки, виступали тепер яскраво... Слова були пустопорожніми, веселість — брехливим сном, а рухи негармонійними. Хотіло ся бути самому, серед природи і тільки думати про людей. „Як добре“—думав я,—„що людина не бачить себе, бо тоді б і з собою не можна було бути на самоті“. Я одвів очи од усіх і глянув праворуч у темні простори літнього вечера. Очи мої натрапили на щось незвичайне... По непроданій Кастальським скирді бігали золоті змійки, замотували ся в сіро-фіолетові клубки, бризкали червоною піною... Я заплющив на момент повіки, щоб перевірити своє вражіння, але знову побачив те саме.

— Здаєть ся, горить, — промовив я, не дивлячись ні на кого, а слідкуючи за грою вогню на соломі.

„Де, що, як?“ — почули ся похливі питання і всі разом опинили ся за лінією ліхтариків, щоб краще бачити. Потім всі побігли через садок, через двір, до того місця, де стояла скирда з хлібом. Я те ж попрямував за всіма. Проти нас, задихавшись, летів Стах і щось розмахував руками, наче корогва на вітрі своїми хвостами.

— Худоба! Я вам покажу, як курити під скирдами... Я вам покажу, хами!

— Що трапило ся?—гукнув Кастальський до Стаха.

— Цигарки... Мусій та Євмен... Хами прокляті! — хвилював ся Стах.

Всі жалкували Кастальського, але видно було, що „репетиція“ збудила в ньому давні звичаї його дідів, бо він хвастливо-спокоїно спинив Стаха і попитав у його, що він думає робити.

— Як, що думає?—вирячив очі Стах.—Треба рятувати...

— От і не вгадали, а здаєть ся дотепний кавалер...—і Кастальський звернув ся до нас поглядом, ніби запрошуючи всіх зрозуміти, який то „кавалер“ Стах.—Снажіть там, щоб дали крушону та згасили ліхтарники і світло... Така ілюмінація буде кращю...— І знову тсй самий погляд переможця до нас, глядачів. Стах нічого не розумів. Гості також напали на Кастальського. Але він тим самим здушеним та фастливым тоном додав:

— Хіба вам не подобаєть ся картина пожежі? Адже се мое право витратити кілька сот карбованців на те, чи иньше світло.

Всі мусіли згодити ся, хоч кожний почував якусь фальш в тому—чи витрачати гроші, чи хліб... Коли б Кастальський програв у карти сі гроші, то нікому б і в голову не прийшло сумнівати ся на його право, а тут... щось не те... щось більше за звичайну гру.

— Так не треба гасити!—докінчив Кастальський Стахови і попрямував до вогню, де старанно метушив ся сухорлявий чоловік у полотняних штанах і сорочці.

— Петро!—гукнув Кастальський до нього.—Чоловік надійшов, але видно було, що поривав ся до скирди.—Не треба гасити, нехай горить!

Той не зрозумів і знову повернув до вогню. Кастальський схопив його за плече і спинив, сердито кажучи:

— Іди геть!.. Не лізь не в своє діло. Нехай горить!

Петро видно тепер зрозумів пана, але зараз же розгнівав ся і буркнув доволі голосно:

— Як заплатити за службу або позичити, так тоді не горить, а тепер на іграшку.

Кастальський зблід од промови Петра і несамовито схопив одною рукою за груди, а правою замахнув ся і вдарив його по лиці. Петро випустив цебра і, наступаючи на Кастальського, викрикнув:

— Заплатіть гроші... Я піду жалувати ся... За віщо мене бити?..

Голос Петра зробив ся пискливим од надмірної злости. Владек і Юрко держали Кастальського за руки, а Стах, що невідомо відкіля вринув з темноти, згріб за руку Петра і повів його до стаєн.

По хвилі Кастальський заспоків ся і тільки хвалив ся тим, що в його сильні руки і що, коли він сердитий, то може подвоїти тим свою силу. Владек і Юрко казали, що ледві його стримували

у двох, а Вітольд при нагоді розповів, як двоє борців, Мурин і Француз, вийшли бороти ся.

— Француз маленький, сухорлявий—казав Вітольд а Мурин, наче англійський бугай. І от уявіть собі, що під впливом піднятої нервової сили, миршавий Француз, коли на приританне подав руку Мурину, то так стиснув, що поламав йому кілька кісток в долоні. Після сього, звичайно, Мурин не міг бороти ся.

— Се ж підло!—вирвало ся в мене.

Вітольд тільки осміхнув ся на мої слова, а інші навіть їх і не помітили.

Скирда горіла. Душно було стояти так близько і всі повернули до саду. Чути було викрики захвату, коли кривавою піною бризкали іскри до неба. Тільки тепер я почув ґрунт під ногами і твердо постановив зараз піти пішки до Вітольда до дому. Проїшов і хміль, тільки розболіла ся голова, а повертати знову туди—до крушону, було просто гидко. Я вийшов з світляного кругу пожежі, перейшов садом (поминаючи стіл з кумпанією) до шляху і так без шапки попрямував додому. Трохи темно було спочатку йти дорогою, а роздраженні нерви лякались якимись страхами: я недовірливо відносив ся до темних верб, до шелесту листа од вітру між ними. Навіть власні кроки мене лякали, бо здавало ся, що вони збудять у землі дійсного хазяїна, який встане і спитає в мене: „А що ж ти робив, коли биля людину перед тобою?“ Що ж тоді сказати на таке запитанне? Мовчати. Але ж мовчати можна тільки перед людьми, які не дуже зрозуміють твою мовчанку, а перед Ним, який буде читати твої думки, неможливо змовкнути. Змовкати думкою — ми не звикли; ми можемо казати голосом солодкі річі, а думкою ганьбити, ми можемо промовами боронити честь жінчини, а думкою роздягати її і сміяти ся над нею. А чи ж багато розуміють з того, що ми думаємо? Часто наші думки засмічені таким болотом, що сором було б зявити ся кому на очи, а ми в той час сидимо спокійненько у витальні добрих знайомих і обережно, щипчиками — як і треба вихованій людині — шукаємо шоколаду в коробці. Пальцями не можна ж брати нічого, бо хтось другий буде гидувати і не зїсть після ваших пальців, а після вашої гидкої мовчанки ковтає все, що не скаже ваш язик. Та й ніколи не вмовкає думка людини, Виходить сварка поміж чоловіком і жінкою, а те, що каже язик подвоєно думає голова. „Годі, дитино, сварити ся—каже він, а думає: „Ач яка змія, а обридливо як рухаєть ся. гидко плаче і ще ськає носа в той саме час“. Надходить і одшліфованим боком

культурности (звичайно, що належить контролю кожного) доторкуєть ся до неї, намагаєть ся поцілувати. Вона спочатку не піддаєть ся, але от глянула в очи і каже: „Все ж ти винен, бо сам починаєш пиляти мене за всяку дурницю, а в головних справах не можеш обстояти...“ Сама ж думає: „Ганчірка ти погана, вічно слабує, та ние, наче гнилий зуб. Он зовсім волосє повилазило на голові, з рота воняє тютюном, а од тіла прокислим пбтом. Лице пописане зморщками, як у малпи“. Все ж те не заважає йти зовнішньому своїм порядком. Він обхоплює її за шию і міцно цілує в уста, в очи, хоч з огидою думає про почервонілий ніс, про те, що наобридло завсїгди вмовляти її після сліз, хоч він і глибоко переконаний, що не винен перед нею. І так настає зовнішній спокій, навіть пестливість, а в думці — серед поцілунків, та обіймання — гостра врожнеча, що лягає, як порох, на душу кожного з них.

Так от, коли встане Він, господар землі, чи не роздушить мене, мов комашку, одним пальцем за некультурність думки. Зараз згадав про паню Веронїку, про її злість до мене і не розгнівав ся. Серед темряви вона виступала м'ярко і таємно, як і все, що людина бачить в ночі. Та й мені хотіло ся пестоців, забуття од всіх і од всього на світі. „Вітольд часто такий грубий і не вихований,“ — казала вона мені вчора. Певне її думки про нього стають все більше обридливими і вона шукає виходу. Певне не стає слів, щоб промовляти до його, а те, що думає, власна і важка таємниця. Зараз прийти до дому, збудити... Ні, краще зранку або колись пізнійше... „Тільки встати, тільки встати“ — болісно шепоче ніч.

Я почуваю, що не можу.

Перед світом прийшов до дому, до своєї кімнатки, сїв до столу і коли проясніло на дворі, дістав з столу шматочок паперу і написав:

„Вибачай, що так несподівано зникаю з твого дому, але коли ти подумаєш гарненько, то може зрозумієш мене і мій вчинок. Коли ж не зрозумієш, то може й краще для нас обох. Дякую за гостину. — Таляга.

P. S. Річи будь ласка вислати на мою адресу, бо грошей в мене стає тільки на дорогу і ні копійки більше“.

Перечитав, згорнув і поклав на столі з написом до Вітольда. Потім вийшов, пройшов ся навкруги дому, де спала пані Веронїка, з таємною надією побачити її хоч на хвилинку. Але тільки погладив твердий лоб і ребра білого хорта, що надійшов і ткнув

ся у мою ногу мордою. Потім ні з чим рушив до залізниці з тою таємною думкою, що як би ще хвилину почекав або на щось рішуче зважився, то може...

Проминуло кілька літ. В чаду життя я розгублював свої сили і жив тепер не там, де втратив свою колишню дружину, а в великому центрі, в божевільному городі. Богато писав, багато пив і ще більше женихався.

Тільки що вийшов з ресторану і йду до дому. В голові туман, довкола теж туман і їдка мигичка. Дійшов до мосту, що манячив темним горбом над річкою, пройшов до середини і спивився біля ліхтаря, щоб поглянути на годинник. Була третя година ночі, і наче у відповідь мені, що я не помиляюся, десь на вежі поважно задзвонило три. Сховав годинник, уступився блище до поруччя мосту, щоб не обляпало болотом од якогось божевільного автомобіля, а потім поліз у кешеню за портсігаром. Дістав, закурих папіроску і тільки що повернувся йти, як наткнувся майже на загорнену в хустку жінку. Спишилася. Я глянув їй в очі, а вона попитала:

— Може поставиш пива, добродію?..

Щось знайоме, але давно затерте блиснуло в її погляді... Так наче найшов потерту монету, де тільки по краєчках пробилається дійсний рисунок. Не хотів вірити і не міг заспокоїти себе якоюсь вигадкою, щоб не турбуватися. Сірі великі очі... Я колись вправ у їхню безодню і от блукаю, як мара, як привид, як руїна. Але ж тільки голос — який хрипкий, з барітоновими нотами, невже то її голос? Се все трівало тільки хвилинку, але не швидко — стане на ціле життя — загине його глибина, його драматична сила. Потому я якось нервово вхопив її за руку і викрикнув:

— Олено!

Вона здригнулася, поширено глянула в мої очі, наче останню грудку землі збиралася кинути в могилу; раптом шаршнулася з моєї руки і побігла вздовж мосту, як злодій, що тільки зробив невдатне злочинство. Я хотів бігти за нею, але тільки хотів, бо ноги мої підломлювались і через кілька кроків мусів знову притулятися до поруччя. Холодна мигичка сіяла на моє лице, під рукою почував мокре залізо, а перед очима якийсь тільки мент манячила знайома постать. „Може поставиш пива, добродію“ — так і рубало в вухо, і під мостом, і з неба, і з боків, і просто і ззаду. Місто байдужно світило своїми ліхтарями, проїздили повз мене візники і порожні і з випадковим пасажиром. Хотів себе переко-

нати, що помилився, що то тільки хороблива фантазія могла утворити таку уяву, але чим далі, то все більше переконував самого ж себе і в такому напрямку, в якому мені видавалося неможливим. А під мостом так несамовито гуде вітер і щось чорне плюскає об береги, та об стовпи мосту. Значить, почтар покинув, не треба.. А може вже не один почтар кидав її, поки вона опинилася тут і в такому вигляді і з такими словами! Їй тепер десь сорок п'ять або й сорок вісім літ... Не було куди повернути ся?.. Всі діти померли, навіть останній у мене, на моїх руках, од діфтерії. Гарний був хлопчина! З такими очима, як у неї, і трохи схожий до неї і до „того“... Так гарно, любий, балакав і поясняв мені, чому коти галасують на горіщі...

„То вони, тату, залізли так високо — от їм і страшно назад злазити, вони й галасують“... Так, так, люба дитино!.. Він помер. Я довго вагався, довго мучився, поки забрав його од тітки, де його покинула Олена. І не довго довелося перебути вкупі. Він помер. Мати його жива, але вона те ж померла... Живу я..

„Тільки встати, тільки встати!“ — гукає з низу, закликаючий голос... а мигичка сіє в лице, наче віялом...

Я не встаю.

Здається, за мною стежить поліцейський?

Повільно посуваюся до кінця мосту, хоч ноги ледві рухаються. Може взяти звощика. А під мостом несамовито лунає: „Тільки встати!“

